

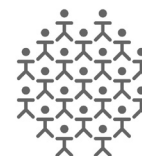
*Príbehy mesta,
ktoré sa z periférneho stalo metropolou*

Daniel Luther

PRÍBEHY MESTA

Bratislava 20. storočia

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie
Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

MARENČIN PT

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0058/22
„Revitalizácia kultúrneho dedičstva vo verejnom priestore ako reflexia
globálnych vplyvov na vidiecke a mestské komunity“.

Vedeckí recenzenti:

Doc. PhDr. Katarína Košťalová, PhD., Katedra sociálnych štúdií
a etnológie, Filozofická fakulta UMB Banská Bystrica
Prof. Viera Feglová, CSc.

Autor ďakuje PhDr. Petrovi Salnerovi, DrSc. za pripomienky a pomoc
pri finalizovaní publikácie.

Autor:

© Daniel Luther, CSc.,
Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Bratislava, 2023

Vydali:

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19,
Bratislava, 2023

© Marenčin PT, spol. s r. o., Jelenia 6, 811 05 Bratislava, 2023
marenčin@marenčin.sk www.marenčin.sk

Photo © Daniel Luther, archív autora

Cover © Marenčin Media, 2023

Layout © Marta Blehová, 2023

1026. publikácia, 1. vydanie

ISBN 978-80-569-1195-2

DOI: <https://doi.org/10.31577/2023.9788056911952>

Bedekre a iné formy informatívnych publikácií o meste, ako aj komentáre sprievodcov zahraničných návštevníkov vychádzajú najmä z prác historikov. Hovorí o politickom vývine, dôležitých udalostiach, zaujímavých objektoch a ich príbehoch, o ľuďoch, ktorí tvorili, preslávili či navštívili mesto, medziiným aj o represáliách voči obyvateľom, ale aj o hospodárskom vzraste či význame mesta. Veď tém k jeho prezentácii je neúrekom. Ja sprostredkúvam získané archivované dokumenty, memoáre aktérov a dobovú tlač, overovanú aj osobným poznávaním či skúsenosťami a týkajú sa hlavne života občanov.

ÚVODOM

Starodávne mesto Pressburg, v 19. storočí aj s oficiálnym názvom Pozsony, mesto korunovácií 18 panovníkov rakúskej monarchie za uhorských kráľov, bolo v roku 1919 pomenované slovenským názvom Bratislava. Je to začiatok obdobia, ktorým chceme čitateľa previesť. Turbulentnými rokmi 20. storočia, ale aj prechodom do prvých rokov 21. storočia, v ktorých doznievali problematické spoločenské procesy po Nežnej revolúcii v roku 1989. Na úvod v stručnom prehľade popíšeme hlavné etapy vo vývine mesta od začlenenia do československého štátu po dnešné dni.

Premenovanie mesta bolo pre miestne obyvateľstvo šokujúce, veď až do konca prvej svetovej vojny kvantitatívne aj politicky prevládalo maďarské a nemecké obyvateľstvo (v roku 1910 spolu 83 %), ktoré sa samo považovalo a označovalo za pôvodné, autochtónne. Svoju budúcnosť si predstavovali v pripravovanom maďarskom štáte, v menšej miere rakúskom. Slováci pred-

stavovali približne 15 % minoritu so spoločensky a politicky malým významom. Žili tu aj Česi, predstavovali však okrajovú zložku. Prečo teda v československom štáte a s novým názvom?

Mesto bolo v tom čase multikultúrne, pôsobili tu príslušníci viacerých ďalších národností. Medzi nimi mali špecifické postavenie Židia (asi 10 % obyvateľstva). Svoju identitu odvodzovali hlavne z náboženskej príslušnosti, etnickú osobitosť považovali za sekundárnu. Pragmaticky preferovali lojalitu k vládnuceму spoločenskému systému a hlásili sa k štátotvorným zložkám obyvateľstva (k nemeckej a maďarskej, neskôr aj k slovenskej či československej národnosti).

Po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie a vznikom Republiky Česko-Slovenskej (1918), potvrdenej Trianonskou mierovou zmluvou (1920), sa začala nová éra mesta na Dunaji. V tomto období presadzovania nových politických a spoločenských pomerov, ako aj príchodom takmer 30-tisíc Čechov a Slovákov do mesta hneď v prvých rokoch republiky (1919 – 1920), sa naplno prejavila funkcia etnicity ako transformačného činiteľa, ktorý rozložil tradičnú hierarchiu personálnych aj kolektívnych identít. Zmena pomerov vyvolala prehodnocovanie medzi občanmi rozšírenej nešpecifikovanej identity, ktorá pochádzala z multikultúrneho lokálpatriotizmu (vnímali sa pomenovaním „kraxelhuber“). Spoločenské zmeny viedli k posilňovaniu etnického

povedomia jednotlivých skupín obyvateľstva. S tým sa spájali aj rôzne národnostné problémy a požiadavky vo všetkých oblastiach politického, hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského života.

Šťastnou etapou vo vývine mesta boli po hospodárskej kríze 30. roky 20. storočia. Demokratické pomery medzivojnovkej republiky zaistovali národnostným komunitám rovnocenné občianske práva. Mesto zažívalo ekonomický rozvoj, rast obyvateľstva a v spomienkach pamätníkov slobodné spoločenské pomery, založené na národnostnej tolerancii.

Zásadnú zmenu vo vývine mesta znamenali politické rozhodnutia po vyhlásení Slovenskej krajiny ešte v rámci spoločnej republiky a následnom vzniku samostatnej Slovenskej republiky (1939 – 1945). Cieľavedomá nacionalistická politika nového štátu bola sprevádzaná protičeskými nariadeniami a protižidovskými represáliami. Výsledkom boli transporty Židov do koncentračných táborov a spoločenské ohraničenie Čechov ako neželaných občanov, sprevádzané núteným odchodom väčšiny z nich. Po vojne sa do Bratislavy vrátilo len málo židovských občanov a časť českých rodín. V obnovenej republike sa opäť hlásili za Čechov a Čechoslovákov, ale v období rastu mesta a posilňovaním jeho slovenského rázu sa výrazne oslabili ich pozície a vplyv v meste. V etape komunistického režimu boli národnostné po-

žiadavky etnických komunit ideologicky neprijateľné a v spoločenskom živote boli národnostné spory okrajovým javom alebo len individuálnou reakciou.

V 50. a čiastočne i 60. rokoch 20. storočia žili občania mesta pod násilne presadzovanou komunistickou ideológiou do života spoločnosti. Obyvateľstvo československých miest sa muselo vyrovnáť a prispôbiť takým nástrojom nového režimu, akým bolo zrušenie alebo obmedzenie súkromného vlastníctva, vyvlastňovanie nehnuteľností a pôdy, podriadenie samosprávnych orgánov stránickej byrokracii, centralizované a ideologicky ovplyvnené rozhodovanie o vývine spoločnosti, preferovanie robotníckych kádrov a profesií, marginalizácia inteligencie, súdne procesy a trestné postihy účelových „nepriateľov režimu“. Od prevratu v roku 1948 sa začala likvidácia vyšších spoločenských vrstiev (buržoázie), malovýrobcov (maloburžoázie a samostatne hospodariacich roľníkov) a nastolený bol cielený deštruktívny tlak na meštianstvo ako hlavného predstaviteľa stredných vrstiev, na jeho ekonomické základy a bývanie. Vysťahovaním nespoľahlivých stredných vrstiev z radov meštianstva a prisťahovaním spoľahlivých komunistických kádrov (funkcionárov a úradníkov) sa formovali nové elity proletárskeho pôvodu. Tieto a mnohé ďalšie zmeny sa týkali celej republiky, takže Bratislava je v tomto procese len príkladom.

Ekonomická a spoločenská transformácia po roku 1989 vyvolala zásadné zmeny v unifikovanom priestore socialistického mesta. V centre mesta sa samosprávne orgány a majitelia budov sústredili na obnovu historických priestorov a objektov, čím sa podarilo obnoviť ich charakteristickú vizuálnu identitu. Objavili sa snahy obnoviť aj zbúrané štvrte podľa pôvodných projektov. Výraznými zmenami prešlo funkčné využitie objektov a verejných priestorov. Staré Mesto je poznačené komerčnými záujmami a turizmom, čím sa zmenila nielen polyfunkčná štruktúra obchodov, služieb, pracovných a oddychových priestorov v 1. polovici 20. storočia, ale aj unifikované funkcie tohto priestoru za socializmu. Vedenie Starého Mesta sa pomerne úspešne pokúšalo revitalizovať mestský, resp. meštiansky život na verejných priestranstvách, ale chýbalo tu živé miestne obyvateľstvo so všetkými prejavmi všedného života. Solventnejšie skupiny obyvateľov sa odsťahovali do luxusnejších častí mesta. Vysoké nájomné, a teda príjmy z vlastníctva objektov v Starom Meste umožňovali len podnikateľské subjekty, čo viedlo k redukcii obyvateľstva. V meste sa začala etapa zásadných spoločenských a priestorových premien, spojených s masívnou výstavbou nových objektov.

Tento úvodný prehľad zhrnieme konštatovaním, že každý z politických režimov, ktoré sa striedali po približne dvadsiatich rokoch, z ideologických dôvodov zmenil nielen etnický a sociálny profil mesta, ale menil aj

jeho urbanistické a architektonické charakteristiky, jeho toponýmiu, menil vzhľad a charakter mesta. V nasledujúcich častiach priblížime príznačné príbehy z týchto období.

POZSONY. - Kossuth Lajos tér.
PRESSBURG. - Promenade.

PRÍBEHY Z MESTA PRED PÁDOM MONARCHIE

Len ťažko sa hľadá dostatok správ o postavení slovenskej menšiny v meste pred prvou svetovou vojnou. V každodenných medziľudských vzťahoch, aspoň podľa kusých správ, bolo nekonfliktne prezentované národné povedomie Slovákov rešpektované. Ataky etnického charakteru boli v meste ojedinelé, vzájomné vzťahy skôr tolerantné. Národné aktivity sa sústreďovali okolo niekoľkých meštianskych rodín, súkromných kaviarní a hostincov, rozvíjala sa prednášková činnosť, hrali sa divadlá a pod. V Krčméryho zápiskoch sú spomenuté meštianske rodiny pani Boženy Kutlíkovej na Panenskej ulici, Jána Grajciara, hostinského na Marianskej ulici, rodiny Idzich na Šancovej, Macháčovská na Zámockej, malý obchodík Ondreja Zedníka a krajčíra Hovorku na Suchom mýte, obchodníka Pavúka na Kusserovej ulici (dnes Čajakova), Špačkovcov, Masárovcov a ešte niekoľko nemenovaných. Pochvalne opísal divadelné predstavenia ako najúčinnejší

buditeľský prostriedok, hrali najmä Urbánka v Grajciarovom hostinci, Müllnerovom hostinci na Karpatskej ulici, niekedy aj v Petöfiho dvorane na Dunajskej ulici. „Zdalo sa, akoby v bezprostredných rokoch pred vojnou bolo bývalo slovenskému životu v Bratislave už veselšie. Bolo nás aspoň toľko, že sme sa mohli vzájomne o seba opierať a spoločensky sme si dostačili.“¹

Vypuknutím prvej svetovej vojny sa situácia pre slovenskú menšinu v meste zhoršila. Aktívne slovenské rodiny a strediská spoločenského života boli pod policajným dohľadom a vyskytli sa aj perzekúcie: „Prišla vojna a za vojny, špeciálne v Bratislave, ťažko sa bolo púšťať do vyvolávania slovenského života... Ivanovi Dérerovi pre článok v martinskom Hlásniku pouličná luza devastovala byt hneď na začiatku vojny... Naše pôsobenie utiahlo sa do študentských krúžkov a do domácností. Domáce divadlá, divadelné večierky – jednoaktovky, recitácia, spev.“² Posilou v policajných pomeroch boli kontakty s vlastencami, ktorí sa uchýlili do rakúskej časti monarchie a s českým národným hnutím. Z Bratislavy sa udržiavali styky najmä s pražskými a viedenskými kruhmi. V tom zohrala dôležitú úlohu Československá jednota (založená 1896 v Prahe), v rámci ktorej boli vybudované dobré vzťahy, porozumenie a spoločné ciele českých a slovenských politikov. Š. Krčméry napísal: „Politickú orientáciu do československého štátu... mali sme bezpečnú. A zvesti mali sme vždy zavčasu pre blízkosť Vied-

ne, kde sme mali Kornela Stodolu, Milana Hodžu a Ivana Délera v stálom styku s českými poslancami.“³

O národnostných vzťahoch v uhorskej Požoni na konci vojny mnoho napovedá historka, zaznamenaná Š. Krčmérym: „V Bratislave plynul život ako dotiaľ... V divadle dávali vtedy dlhší čas akúsi operetu, ktorej názov bol, myslím, Túl a nagy Kriványon, a v ktorej posmech robili zo Slovákov drastickým spôsobom. Jedon z predstavovaných Slovákov, vyhladovaný, chytal muchy a hltal ich. Oficiálna Bratislava sa bezstarostne bavila.“⁴

Slavn. dni v BRATISLAVĚ (PREŠPURK) 4-5/2 1919.
Slavn. řeč p. min. Dr Vávro Šrobara.

PRÍBEH O ZAČLENENÍ MESTA DO ČESKO-SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Nový štátny útvar vznikol 28. októbra 1918 a bol to prvý oficiálny názov republiky, ktorý sa postupne zmenil na Československú republiku alebo Československo. Začlenenie mesta do nového štátu však bolo komplikované. Dňa 29. decembra 1918 vydala československá vláda rozkaz k obsadeniu Slovenska po demarkačnú čiaru, za ktorú bol určený Dunaj. Obsadenie mesta dostal za úlohu taliansky plukovník Ricardo Barecca s 33. československým plukom (legionármi z Talianska) a skupinou plukovníka Schöbla. Keď tzv. Výbor obrany mesta videl, že obsadenie je neodvratné, dalo sa maďarské vojsko na ústup, ktorý krylo len niekoľko dôstojníkov s dobrovoľníkmi.

Vojsko bolo umiestnené v Kútoch, Šaštíne a Senici, odkiaľ ho presunuli do Zohoru. V prvom rade bolo potrebné obsadiť prechody cez rieku Moravu a Malé Karpaty. V spomienkach F. Kulhánka útok na Prešporok

prebiehal takto: „Postup bol zahájený 30. decembra ráno. Prvý prápor postupoval v úseku Lozorno – Stupava, druhý prápor Stupava – Devínske Jazero a podľa rieky Moravy jedna pešia rota III. práporu. Tretí prápor bez jednej rot bol v Zohore v zálohe. 30. decembra dosiahli výzvedné hliadky výbežky Malých Karpát. Devínska Nová Ves bola obsadená nepriateľskou pechotou s guľometmi a okrem toho boli zistené dve delá menšej ráže. Trať na Lamač bola tiež silne obsadená. Dňa 31. decembra za neustálych bojov bola dosiahnutá čiara: Devínska Nová Ves, Kvetnica, kóta 439.“⁵ Ako ďalej píše, cenné správy získalo československé vojsko od kapitána 72. pluku Heisingera, ktorému sa podarilo získať informácie o obrane a politických pomeroch v meste. Keď československí vojaci prenikli k bývalej Rothovej továrni na patróny na Patrónke, vyslal župan Jankó k veliteľovi 33. pluku parlamentárov na čele s plukovníkom Farkašom, aby sa presvedčili, že prichádza regulárne vojsko. Večer o 18. hodine vyšla z radnice deputácia občanov s bielou zástavou a vraj pokorne prosila plukovníka Barrecu, aby zastavil nepriateľstvo proti mestu. Snažili sa urýchliť postup. Poukazovali na to, že maďarské gardy už ustúpili a v meste ostali len menšie skupiny vojakov, ktoré plienia a ohrozujú obyvateľstvo.

V noci z 31. decembra na 1. januára bolo obsadené hlavné nádražie. Na Nový rok poobede poslal veliteľ čsl. vojska odkaz, že v najbližších hodinách vojsko nastúpi na

pochod. Preto by mesto malo vyslať svojich reprezentantov k dohodnutiu podrobností, aby nedošlo k vojenskému zásahu. Maďarskí vojaci aj civilisti sa však dopustili rabovania obchodov. Boli odzbrojení a zastrelených bolo 19 osôb. Prešporčania sa hneď v prvých dňoch po obsadení mesta upokojili, lebo podľa dobového svedectva videli, že čsl. vojsko obnovuje bezpečnosť a poriadok.

Vojenský útok na Prešporok sa vydaril, teraz bolo potrebné ovládnuť mesto politicky. Evanjelický farár Samuel Zoch bol vymenovaný županom Prešporskej stolice už v polovici decembra, ale úrad prevzal až po obsadení mesta. Stal sa aj vládny komisárom mesta. Vyhlášky a nariadenia, ktoré vydal po nástupe do funkcie, nepotešili starých Prešpurákov. Rozpustil napr. stoličné zhromaždenie, mestské zastupiteľské zbory a obecné výbory, všetci cudzinci bez zamestnania sa museli vysťahovať, zakázaný bol predaj a distribúcia maďarských novín, neskôr aj rakúskych... O napätých vzťahoch napovedá obsah vyhlášok Vojenského veliteľstva mesta Prešporok obyvateľstvu, aby sa pod hrozbou vojenského súdu „stránilo všetkých prejavov prudkosti a činov, ktoré by kazili verejný poriadok“, upozorňujú na „štvanie nečistých elementov“, rozširovanie „falošných správ odboja a občianskeho povstania“, zastrašovanie občanov, pokusy robiť „neporiadok v obyvateľstve“, „podávanie falošných alebo prehnaných správ na úkor povesti a cti vojsk, ktoré obsadili slovenský kraj“.⁶

V nepriaznivej atmosfére sa pripravovalo slávnostné privítanie tzv. slovenskej vlády. Rozhodnutie premiestniť jej sídlo súviselo s vládnym výnosom z 18. januára 1919, keď bol Prešporok vyhlásený za hlavné mesto Slovenska. Účasť na slávnostnom príchode ministra pre správu Slovenska Vavra Šrobára so skupinou referentov (tzv. slovenskej vlády) ohlásili aj zástupcovia pražskej vlády a viacerí hostia. Príchod bol určený na 4. februára. Situácia sa zhoršila po rozpustení univerzitného senátu. K tomu župan S. Zoch napísal, že napriek ústretovej dohode o ďalšej výučbe v maďarskom jazyku, navyše aj pre študentov z maďarského územia, a príslube pôsobiť lojálne, senát odmietol účasť na slávnostnom privítaní pre nezlučiteľnosť s ich uhorským vlasteneckým citom.

Situácia bola nebezpečná aj z toho dôvodu, že väčšia časť čsl. vojska bola presunutá na konfliktné česko-poľské pohraničie (Těšínsko) a župan sa obával nepokojov. Preto sa obrátil o pomoc do českých zemí. Požiadal o vyslanie sokolských praporov, aby pomohli zabezpečiť poriadok. Keď písal žiadosť, bola nedeľa, ale už na druhý deň poobede nastúpilo do vlakov vyše dvetisíc sokolov, aby v utorok nadránom boli v Prešporku. Taliansky veliteľ ich však smeroval do nevykúrených kasární za mesto, kde čakali bez stravy šesť hodín. Pomôcť im musel pozývateľ župan. Talianske velenie stratilo dôveru župana a čsl. vojakov už skôr, lebo vedeli o ich priateľských kontaktoch s ma-

ďarskou šľachtou. V tom bol známy najmä vrchný veliteľ v Prešporku plukovník Barecca.

Pred avizovaným presunom tzv. slovenskej vlády zo Žiliny do Prešporka a slávnostným politickým prevzatím správy Slovenska bol vyhlásený štrajk. Ako prvé štrajkujúci železničiari rozbili elektrické zariadenie bratislavskej železničnej stanice. Cieľom bolo poškodzovaním zariadení a neprítomnosťou zamestnancov znemožniť cestu vlakom. Nebyť českej podpory by sa im plán vydaril.

Presťahovaním vlády sa meštianske vrstvy cítili národnostne urazené. Vládu privítali pod dohľadom vojska a českých dobrovoľníkov (z organizácie Sokol) iba predstavitelia a stúpenci novej republiky. Boli to viacerí ministri pražskej vlády, diplomati a vojenský predstavitelia spojeneckých mocností, úradníctvo, zástupcovia ľudu v krojoch z celého Slovenska, ďalej súbor pražského Národného divadla a slovenskí občania z mesta a blízkeho okolia. Mesto bolo ozdobené slovenskými a českými zástavami, na Štefánikovej ulici stála veľká slávobrána, zazneli slávnostné príhovory, konali sa vojenská prehliadka, slávnostné predstavenia českých opier (Predaná nevesta a Dalibor) v Mestskom divadle, ľudové zhromaždenia, koncerty vojenskej hudby a ďalšie oslavné podujatia, ktoré trvali do neskorého večera. Súčasník stručne vystihol význam tohto dňa slovami, že Pozsony sme v ten deň slávnostne pochovali.

Neochota maďarských a nemeckých predstaviteľov mesta zúčastniť sa privítania čl. vlády mala svoje dôsledky. Ministerstvo národnej obrany pod vedením Václava Klofáča vydalo nariadenie: „Neblahé zkušenosti posledních dnů na Slovensku a zvláště případ přešpurský (slavnostní vjezd zemské vlády na Slovensku dra. Šrobára do Prešpurku byl zmařen passivní resistencí a stávkou maďarských úředníků a zřízců ponechaných prozatím ve službě Československé republiky) vyžadují bezodkladné vyměnění veškerých maďarských důstojníků, úředníků a vojínů dosud v našich službách ponechaných... S ohledu na důležitost této nutnosti nesmí se poukazovati jako dosud na to, že personálu československého pro výměnu Maďarů není. Uznávám, že činí to těžkosti vzítí zapracovaný personál z Čech a Moravy, ale životní zájmy naše na Slovensku vyžadují, abychom na Slovensko poslali a sice co nejrychleji veškerý potřebný personál, byť i na újmu služby v Čechách a na Moravě.“⁷ Bol to signál k neskoršiemu masovému presunu českých pracovníkov na Slovensko a predovšetkým do vtedajšieho Prešporka.

Politické ovládnutie mesta prebehlo zdanlivo bez väčších problémov. Ale už po pár dňoch bolo všetko inak. Na hlavnej stanici železničiari kazili, čo sa dalo, napr. lokomotívy, ktoré rozkúrili a potom vypustili vodu. Takto zničili 16 rušňov. Odporcovia nového štátu ohlásili na 12. februára 1919 manifestačné zhromaždenie, ktoré úrady schválili. Uskutočnilo sa na *Tržnom námestí* (pred Starou

tržnicou na dnešnom Námestí SNP). Pôvodne sa malo slávnostne prijať „memorandum obyvateľov mesta“, ale maďarskí nacionalisti podujatie zneužili. V správach sa uvádza, že keď dav skandoval *Éljen Magyarország*, prišiel medzi nich na automobile plukovník Barecca. Jeden z prizeraúcich legionárov ho zo zlostil udel pažbou. Zrejme si uvedomil, že vlastne prišiel podporiť zhromaždenie. Nastala bitka a strelba medzi účastníkmi a čl. vojakmi, ktorí prišli z kasárni a výsledkom bolo 8 zabitých, 29 ťažko a 63 ľahko ranených. Plukovník Barecca bol odvelený späť do Talianska. Ale aj hlavného veliteľa odvolali a veliteľom vojsk na Slovensku sa stal francúzsky generál Eugène Mittelhauser.

Podstatu odporu verejnosti nachádzame v texte memoranda, v ktorom sú zhrnuté z jednej strany nevyhnutné a z druhej neakceptovateľné postupy novej moci – nariadenie o zmene úradnej reči, prepúšťanie štátnych zamestnancov, vyžadovanie prísahy vernosti republike, obmedzovanie slobody slova, zatvorenie univerzity, internovanie predstaviteľov univerzity a robotníctva, zásahy do súkromného vlastníctva, spôsobenie nedostatku a drahoty a niektoré ďalšie.

Pozsony — Pressburg

25. 1. 1902.

Pres odfyzimno do

Olomouce. Jan

PRÍBEH O PREMENOVANÍ MESTA

Názvy Bratislavy pred rozpadom rakúsko-uhorskej monarchie boli Pressburg, Pozsony, Prešporok. Podľa historikov najstarší známy názov mesta je Wratislburgium podľa kniežaťa Vratislava (805 – 807) a z historických prameňov z 9. storočia aj o názve Breslava. Predsuntá vojenská osada na dnešnom území mesta k rímskej posádke Gerulata na protiľahlom brehu Dunaja mala latinský názov Pisonium. Pomenovanie mesta ako Pozsony, dodnes známe v Maďarsku, má teda tiež historické opodstatnenie. Z gréckych prameňov vieme aj o názve Istropolis. Nemecký názov Pressburg vychádza z historického Brezalauspurc (907) a v modifikácii v nemecky hovoriacich krajinách ako Pressburg. Toto pomenovanie mesta má odozvu aj v Paríži, kde jedna z ulíc, smerujúca k Víťaznému oblúku, nesie názov Rue de Presburg ako pocta k podpísaniu víťaznej zmluvy medzi napoleonským cisárstvom a rakúskou monarchiou (1805) po bitke pri Slavkove. Názov Prešporok je jazykovou modifikáciou,

ktorú vytvorilo slovenské okolie. Mesto v blízkom kontakte troch odlišných etnických a jazykových oblastí bolo prirodzene multietnické s odlišnou toponýmiou.

Mesto bolo obsadené československým vojskom 1. januára 1919. Zmena názvu mala symbolizovať jeho príslušnosť k slovenskej časti republiky. Uhorské názvy Pressburg (nem.), Pozsony (maď.) a Prešporok/Prešpurek (slov.) bol zmenený vládny nariadením zo dňa 16.3.1919 na Bratislava. Neuprednostnila sa slovenská verzia pôvodného názvu (napr. Prešporok), ale zvolil sa staronový názov, vyjadrujúci slovenskú príslušnosť mesta. Premenovanie mesta štátnym nariadením je príkladom intolerancie k domácejmu obyvateľstvu, ale aj mýtizácie „slovanských dejín mesta“. Vychádzalo sa z historických názvov nie presne lokalizovaného hradu Brezalauspurc a Braslawespurc (907), ktoré poukazujú na slovanské knieža Braslava. Zrejme v týchto súvislostiach vznikol v dobe národného obrodzenia názov, ktorý mal pripomínať, že prevažne nemecké mesto v uhorskom štáte má slovanskú minulosť. Prvý raz sa objavil na stránkach almanachu Nitra (1842) a známy zostal prostredníctvom piesne z tých čias: „Bratislava, Bratislava, tam zapadla Slávov sláva...“ Text sa vzťahuje k bitke pod hradom Brezalauspurc v roku 907 medzi starými Maďarmi a Bavormi (a pravdepodobne aj Slovienmi). Mesto ako celok sa tak novým názvom malo stať aj miestom národnej pamäti.

Mesto s neistotou očakávalo, aký osud čaká veľké Uhorsko, ku ktorému vyjadrovalo svoju oddanosť a ne-skrývané sympatie. Už pred vznikom Republiky Česko-Slovenskej sa vo verejnosti i na oficiálnom zasadnutí Municipálneho výboru mesta Pozsony (7.10.1918) pre-jednávali tri možné smery budúceho vývoja: pripojenie k pripravovanému „českému štátu“, požiadavka časti nemeckých Rakúšanov pripojiť Pressburg k Rakúsku a oficiálne proklamovaná nutnosť udržať mesto v budúcom samostatnom Uhorsku. V Pressburger Zeitung sa objavilo vysvetlenie týchto možností. Začlenenie „k Čechom“ sa odôvodňovalo zlým menom monarchie ako utlačovateľa národov a tým, že „pri neznalosti našich etnografických a kultúrnych pomerov, v ktorej sa Wilson nachádza, mu Česi ľahko utvoria mienku, že Slováci sú naozaj český národ a musia byť začlenení do československého štátu“.⁸ A ako sa ďalej píše, Česi vraj chcú Slovensko preto, lebo potrebujú Dunaj: „Na západe a severe sú obklúčení Nemeckom, v obkolesení na juhu pokračuje Horné a Dolné Rakúsko. Ak by bol Český štát ešte aj na východe odrezaný (maďarským) Uhorskom, bol by uväznený ako myš v pasci a len budúce Poľsko predstavuje úzke východisko k spojeniu s ostatným svetom. Preto sa potrebuje dostať na Dunaj a touto medzinárodnou tepnou preraziť so svojím obchodom. Dunaj je zároveň spojovacím ohnivkom medzi slovanským severom a juhom...“

Komentátor mal v niečom pravdu: ak sa pozrieme na hranice budúcej republiky, ktoré do mapy strednej Európy zakreslil T. G. Masaryk, nájdeme tam aj koridor k Slovinsku a Jadranskému moru. Aj v analýze stavu hospodárstva a dopravy na Slovensku sa uvádza predpokladaný veľký prínos Wilsonovho mesta a Dunaja pre republiku, dokonca s odporúčaním vybudovať lab-sko-dunajský kanál.⁹ Krátke obdobie sa naozaj používal aj názov Wilsonovo mesto, ktoré mestská rada navrhla prijať možno v nádeji, že obmäkčí amerického prezidenta a privolí mestu uplatniť princíp samourčenia.

Slavn.dni v BRATISLAVĚ (PREŠPURK) 4-5/2 1919.
Příjezd vlády do města.

BOJ O POZSONY/PRESSBURG

Predstava začlenenia mesta do česko-slovenského štátu však bola pre väčšinu obyvateľov nepredstaviteľná. Mesto odoprelo podriadenosť československej vláde: „V Prešporoku a okolí všetka moc vypovedala poslušnosť novej vláde. Župan a komisár mesta Szmrecsányi sa 3. novembra vzdal úradu a novým županom sa stal Zoltán Jankó. Skutočnú moc v meste mal však vodca nemeckých sociálnych demokratov Paul Wittich s nemecko-maďarskou národnou radou. Tá si vytvorila vojenskú radu, ktorá podľa vzoru Židov zriadila už 3. novembra rudú gardu (akúsi mestskú milíciu a národnú stráž), jednotky na udržiavanie akého-takého poriadku v meste. Niektorí príslušníci týchto jednotiek však boli tak nedisciplinovaní, dokonca aj za bieleho dňa sa dopúšťali násilností a lúpeží.“¹⁰ Garda sa oficiálne volala Pozsonyer Nationalgarde.

Vzbura a násilnosti v slovenskom okolí mesta donútili uznať Slovenskú národnú radu pre Prešporok a okolie, od ktorej očakávali spoluprácu s Budapešťou. Sídli

v župnom dome, pracovníci dostali k dispozícii auto a telefón, ktorý im spájali na heslo Hungaria. Jej činnosť v meste i na okolí sa však rýchlo dostala do podozrenia a boli predvolaní k vládnomu komisárovi. Š. Krčméry zaznamenal: „Vyslali sme k nim delegáciu. Rečníkom bol Juriga. Tentoraz hovoril stručne, pokojne, ale jeho slová pôsobili ako hrom. Prvá veta bola otázka: Či sú páni povedomí toho, že stoja na pôde československej republiky? – Bolo to vtedy ukrutné pre vážnych pánov otcov vlasti, ale bolo jasné. Odttedy Bratislava vrela a vytrvať v nej bolo čoraz nebezpečnejšie... Fanatické študenti striehli ma po večierkoch.“¹¹

Maďarská vláda poslala 4. novembra päť vojenských bataliónov na posilnenie obrany mesta pred československou mocou. Do života mesta a okolia obzvlášť brutálne zasiahla stotina maďarských námorníkov pod velením kpt. Viktora Heltaiho. Vláda ubezpečovala obyvateľov, že sa mesta nikdy nevzdá. 10. novembra bola publikovaná správa o proteste výkonného výboru národnej rady mesta proti vyslaniu čsl. vojska na obsadenie slovenského územia a osobitne Pozsonye a 12. novembra vyhlásenie maďarskej vlády o vojnovom stave s česko-slovenským štátom. Situácia v meste sa natoľko zhoršila, že členovia Slovenskej národnej rady z obavy o vlastné životy opustili mesto.

SLAV. DNI v BRATISLAVĚ (PREŠPURK) 4-5/2 1919.
Z průvodu.

PRÍBEH O ZÁNIKU MULTIKULTÚRNEHO MESTA

Česi na Slovensku neboli v republike národnostnou menšinou, ale ako účelovo politicky utvorený národ Čechoslovákov majoritným národom 1. Republiky. V Bratislave bolo prihlásenie sa k tejto identite dôležité a výhodné pre Čechov aj Slovákov. Za monarchie tvorili Slováci len asi 15 % obyvateľov mesta – oproti 42 % Nemcov a 40 % Maďarov (sčítanie ľudu 1910). Slováci boli vtedy marginalizovanou menšinou, politicky aj spoločensky bolo akceptované jedine „maďarstvo“ (so všetkými dôsledkami). Obsadenie mesta čs. vojskom a prevzatie správy na začiatku roku 1919 spôsobilo výraznú demografickú zmenu. Početné maďarské vojsko a úradníctvo odchádzalo a začalo sa prisťahovalectvo Slovákov a Čechov. Pri sčítaní obyvateľov v r. 1921 sa predpokladá aj výraznejší príklon k slovenskému pôvodu, prehodnocovanie identít a pod., a tak sa stalo, že Česi a Slováci v priebehu dvoch rokov utvorili až 42 % národnostnú skupinu obyvateľstva mesta. Majoritnou zložkou však stále bola nemecko-ma-

ďarská komunita, ktorá ešte držala pospolu (53 %; Nemci 29 % a Maďari 24 %).

Čo bolo príčinou tohto organizovaného spôsobu sociálneho inžinierstva? V prvom období popri vojsku a četníctvu nahrádzali pracovníkov vo vyšších a pre štát dôležitých funkciách, úradníkov, učiteľov, železničiarov, poštárov... Dôležité bolo obsadiť svojimi ľuďmi najmä pozície, kde sa vyžadoval stredný alebo vyšší stupeň vzdelania, s čím bolo spojené všeobecné tvrdenie, že na Slovensku je úplný nedostatok inteligencie. Treba upresniť, že problémom Slovenska bol nedostatok československy zmýšľajúcej, jazykovo spôsobilej a k novej republike lojálnej inteligencie. Veď úrady, súdy, školy, nemocnice atď. tu za monarchie fungovali, ale tieto miesta na Slovensku zastávali obvykle Maďari alebo maďaróni. Napr. z 52 predprevratových sudcov iba 6 vedelo obstojne po slovensky. Takýchto zamestnancov považovali za nespôsobilých a bez českej pomoci ich nebolo možné nahradiť. Sociológ Anton Štefánek na to upozornil v pripomienke zásluh Vavra Šrobára: „Postaral sa, aby do každého úradu na Slovensku sa dostal republike verný Slovák alebo Čech“ s dovetkom, že „právom nedôveroval zmaďarizovaným Slovákom“.¹² Napriek takémuto nedostatku zamestnávanie Čechov na Slovensku bolo od začiatku vnímané rozporne – pozitívne i kriticky. Historik J. Rychlík zhodnotil príchod Čechov na Slovensko slovami: „Na jednej strane je nesporné, že po r. 1918 by sa

Slovensko bez pomoci českej inteligencie nezaobišlo, na druhej strane treba priznať, že čs. vláda posielala na Slovensko aj ľudí, ktorých Slováci nepotrebovali.“¹³ Oceňovala sa (naprieč celým politickým spektrom) najmä ich pomoc v najťažších prvých rokoch republiky, keď bolo potrebné vymeniť takmer celú štátnu správu a okamžite zmeniť školský systém.

Prítomnosť a zamestnávanie českých ľudí sa stalo politickým problémom v čase veľkej hospodárskej krízy. U nás sa naplno prejavila o niečo neskôr, uvádza sa rok 1931. Napriek veľkej nezamestnanosti čs. vláda pokračovala v umiestňovaní českých zamestnancov na Slovensku. Slovensko bolo kvalifikované ako poľnohospodárska zásobnica republiky, čo viedlo k útlmu rozvoja priemyslu, odstaveniu viacerých výrobných podnikov, sťaženiu odbytu pre živnostníkov a nezamestnanosti robotníkov. Prepustení poľnohospodárski robotníci smerovali do miest, ale práce nebolo. Šírla sa chudoba a nezamestnanosť. Slovenská ľudová strana rozbehla tvrdú protivládnu propagandu proti zamestnávaniu a uprednostňovaniu českých uchádzačov, naopak, žiadala prednostné prijímanie Slovákov, autonómne usporiadanie republiky a postupný odchod Čechov.

Nová generácia slovenskej inteligencie vyrástla na začiatku 30. rokov 20. storočia vychovaná československým školstvom. Dôvera v československú jednotu sa strácala pri hľadaní práce: „Mladí inteligenti našli všade dvere

pozatvárané a na ich žiadosti o miesta bolo odpovedané: Nelze vyhověti.“ Josef Jirásek spomína, že zamestnávanie mladej slovenskej inteligencie bol v krízových časoch veľký problém. V tom kontexte podľa neho vzniklo heslo „Všetci Česi přeč!“.¹⁴

Hlavným problémom v období počas a po hospodárskej kríze, ktorý viedol k opakovaným česko-slovenským sporom, bolo zamestnávanie českých pracovníkov na Slovensku na základe rozhodnutí vydaných v Prahe. Ale na začiatku 30. rokov 20. storočia už vyrástla vzdelaná slovenská generácia, ktorá sa nestotožnila s koncepciou československej národnej jednoty. A navyše, strácala sa pri hľadaní práce. Väčšinu vedúcich miest zastávali Česi a ambiciózni slovenskí uchádzači v tom videli veľkú prekážku. Politickým dôvodom protičeského ťaženia na Slovensku bol „pražský centralizmus“, čo bol zhutnený výraz pre spôsob riadenia štátu, hospodársku stratégiu, personálnu politiku a z toho všetkého vyplývajúcu neochotu českých politických síl priznať Slovensku právo na autonómiu. Oproti tomu bol argument, ku ktorému svojím spôsobom prispeli americkí Slováci. Na preplnenom najväčšom námestí v Bratislave v roku 1938 ukázali v prítomnosti najsilnejšej, národne orientovanej strany A. Hlinku, originálny dokument Pittsburskej dohody z roku 1918, v ktorej budúci prezident T. G. Masaryk potvrdil prísľub autonómneho postavenia Slovenska. V propagandisticky aj spoločensky nepriaznivej situácii

sa mnoho Čechov rozhodlo opustiť Slovensko. Podľa sčítaní obyvateľstva v rokoch 1930 a 1938 odišlo zo Slovenska až 44,2-tisíc, resp. 28-tisíc Čechov.¹⁵

Tento rok 1938 začali ľudáci heslom „V novom roku do útoku!“. Cieľom bolo využiť napätú národnostnú situáciu v republike na dosiahnutie autonómie. V tomto roku sa v Bratislave konali viaceré verejné zhromaždenia na podporu československej myšlienky, ale aj za autonómiu. Perspektíva autonómie si získavala podporu aj v Bratislave, kde ľudová strana nikdy nemala silné pozície. V parlamentných voľbách v roku 1929 získali autonomisti ľudovej strany 13,4 % hlasov a československé strany 48,5 %. Vo voľbách v roku 1935 sa autonomistický blok prepadol tesne pod 10 %.

Politické dohody po obsadení českého pohraničia Nemeckom a Poľskom viedli k vyhláseniu autonómie Slovenskej krajiny (6.10.1938). Hlavnou témou vnútornej politiky HSĽS bolo „vyčistenie od nežiaducich živlov“ alebo „vyriešenie českej a židovskej otázky“. Očakávali sa rýchle riešenia, vyjadrené heslami „Von s Čechmi“.

Odsun českých zamestnancov v štátnej a verejnej službe sa konal organizovane v tzv. Státní akce stěhovací. K 30. júnu 1939 bolo donútených odísť zo Slovenska 17 763 štátnych zamestnancov (s rodinami to bolo približne 50-tisíc osôb), o rok neskôr ďalších 933 zamestnancov. V roku 1941 sa dohodnutý počet znížil na polovicu, pretože slovenská vláda už nemala za nich

adekvátnu náhradu. Početne však narástli pracovníci v súkromnom sektore (úradníci, továrenskí a poľnohospodárski robotníci) a samostatní remeselníci, obchodníci, podnikatelia, lekári, advokáti atď., ktorí uvádzali rôzne prekážky ďalšieho pôsobenia na Slovensku, ako vyhostenie z miesta bydliska, odňatie živnostenského listu, zákaz zamestnania a podobne. Neboli súčasťou organizovaného odsunu, odchádzali „dobrovoľne“ z donútenia. Vláda sa viacerými legislatívnymi úpravami a úskokmi pokúšala ovládnuť české podniky a celú súkromnú sféru.

Odsun štátnych zamestnancov českej národnosti prebiehal až do roku 1944 a v roku 1945 zostalo na Slovensku v štátnych službách len 542 ľudí.¹⁶ V štatistikách však nie sú zaznamenané slobodné povolania, podnikatelia, živnostníci, firemní zamestnanci a pod. Z dominantného postavenia sa Česi na Slovensku postupne stali segregovanou skupinou, ktorá musela znášať postoje novej majority, resp. vládnucej strany.

Totalitný režim, ktorý začal na Slovensku oficiálne pôsobiť už od jesene 1938, ovplyvnil vývoj slovenských miest ideologicky zameranými zásahmi do štruktúry spoločnosti a spoločenských vzťahov. Takýto diskontinuitný vývin bol vyvolaný štátnym dirigizmom, obmedzovaním všeobecných občianskych slobôd, obmedzovaním práv vybraných skupín obyvateľstva a zvýhodňovaním iných (politických, etnických, konfesiónálnych, ekonomických). V období vojnového Slovenského štátu a neskôr

republiky sa realizovalo vysťahovanie a deportácie českého a židovského obyvateľstva. Do ich bytov na Podhradí, ale aj inde, sa nasťahovalo slovenské a hlavne nemecké obyvateľstvo z okolia.¹⁷

Prirodzený a spoločensky akceptovaný vplyv meštianstva v spoločenstve mesta bol obmedzený zrušením neľudáckych politických strán, mestských samosprávných orgánov, spoločenských a záujmových organizácií. Nové elity zostavené z vládnuccich politických a policajných špičiek a polovojenských útvarov HSĽS, arizátorov a prorežimisticky orientovaných ekonomických kruhov, prisluhujúcej katolíckej cirkvi a inteligencie, sa spoločensky vymedzili a izolovali, ale vytvorili aj odlišný kultúrny a spoločenský profil miestnych elít.¹⁸ Znaký totalitného režimu, policajného štátu a vojnovéj doby sa premietli aj do kultúrneho profilu miest. V priestoroch mesta sa objavili prejavy politického a nacionálneho diktátu prostredníctvom vlajkovej výzdoby, premenovania ulíc, pochodmi polovojenských oddielov, verejného šikanovania občanov a pod.

Po skončení vojny v roku 1945 sa časť nemeckého obyvateľstva odsťahovala dobrovoľne. Na základe prezidentského dekrétu boli nemeckí a maďarskí obyvatelia pozbavení občianstva a mnohí z nich (hlavne Nemci) boli vysťahovaní. Táto akcia bola organizovaná plošne v celom meste, ale, samozrejme, najviac sa dotkla štvrtí v Starom Meste a okolí, kde tvorili prevažujúcu etnickú

komunitu. Takto boli prakticky vyľudnené väčšinovo nemecké štvrte Zuckermendl, Vydrice, Židovňa, vinohradnícke domy na okolí Suchého mýta a Oberufer, z ktorého sa novým osídlením stal Prievoz. Do bytov sa nasťahovali Slováci a čiastočne aj Česi, ale aj Rómovia, u ktorých sa plánovalo urýchlenie akulturácie.¹⁹ Politický a spoločenský revanš viedol k rýchlejšej asimilácii zvyškov nemeckého a mestského maďarského obyvateľstva v meste. Týmto krokmi sa začala etapa úpadku niektorých mestských častí, ktorá viedla k ich zániku. Vojnové udalosti zmenili vžitú etnickú štruktúru mesta aj pravidlá spoluzitia medzi spoluobčanmi.

Tolerantné časy v demokratických pomeroch sa skončili. Po dvadsiatich rokoch (1918 – 1938) rozvoja mesta, v ktorom sa ľuďom žilo slobodne, nastúpil totalitný režim jednej strany a jednej ideológie. Na základe presídľovacích dohôd s Prahou slovenská vláda prinútila väčšinu českých obyvateľov vysťahovať sa z Bratislavy. V čase odovzdávania južných území Maďarsku opustila mesto časť maďarského, a tiež židovského obyvateľstva. Obavy Židov z vývinu na Slovensku sa potvrdili vyhlásením protižidovských zákonov, na základe ktorých boli spočiatku vysídľovaní z mesta (realizovalo sa vysťahovanie osemdesiatich židovských rodín), neskôr izolovaní a deportovaní do pracovných táborov na Slovensku a do nemeckých koncentračných táborov. Len málo z tých, ktorí sa zachránili, sa po vojne do mesta vrátili.

Mesto stratilo väčšinu židovského obyvateľstva a nemeckých obyvateľov transportovali najprv do zberného tábora v Petržalke a potom museli odísť do Rakúska či Nemecka. A aj viacerí z tých, ktorí mohli v meste zostať, skôr či neskôr odišli. Známe židovské Podhradie už neožilo. V malom počte sa vracali aj české rodiny. Na základe Benešových prezidentských dekrétov, ktoré prisúdili kolektívnu vinu všetkým Nemcom a Maďarom za udalosti vojnových rokov, mesto stratilo väčšinu nemeckých starousadlíkov a odsťahovali sa aj mnohí Maďari. Podľa slov jedného z pamätníkov tých čias všetci, ktorí to nejakým spôsobom prežili a neodišli, sa navonok stali radšej Slovákmi: „Žili tu stále Nemci, Maďari a Židia, lenže už všetci boli Slováci, chodili do slovenskej školy a chceli nimi byť. Samozrejme, že sa nikto nehlásil k maďarskej národnosti a k nemeckej už duplom nie.“²⁰ Národnostná pestrosť a kultúrna rozmanitosť zanikala. Starý Prešporok sa vytratil a Bratislava sa definitívne stala slovenským mestom.

PRÍBEH DOMINANTY MESTA

Viete si predstaviť, že ako jeden z často zobrazovaných symbolov Slovenska by bola ruina Bratislavského hradu? Iste by sa na to našli aj iné kultúrne objekty či prírodné dominanty, reprezentujúce Slovensko, ako Kriváň či chrám sv. Alžbety v Košiciach. Ale nemajú tú dominantnú symboliku hlavného mesta. Preto ma zaujal príbeh jeho obnovy. Do polovice 20. storočia bol hrad považovaný za objekt hodný na okamžité zbúranie. Devastáciu spôsobil požiar v roku 1811, keď tam sídlila vojenská posádka. Z hradu, ktorý bol spravovaným a obľúbeným sídlom habsburskej rodiny, zostali len čierne múry a diery po oknách. Vyše 150 rokov hrad vystavený prírodným živlom a „zubu času“ chátral. Ale napriek tomu „žil“ vo vedomí mesta. Frekventovanou témou bola povedzme strelba na Bratislavskom hrade v auguste 1920, keď stráž tri hodiny strieľala po akejsi postave v ruinách. V začiatkoch republiky odtiaľ žiarili vatry pri Husových slávnostiach alebo zneli delostrelecké salvy pri oslavách. Pamätám si jeho krátkodobé oživenie, keď bol v 60. ro-

koch 20. storočia v areáli bývalej hradnej záhrady zriadený letný amfiteáter a každoročne sa tam konal hromadne navštevovaný Filmový festival pracujúcich. A ešte jedna spomienka. Na Kuzmányho ulici nad mestom, s dobrým výhľadom na jeho panorámu, žil veľmi dobrý reštaurátor starého nábytku. Dostal aj ponuku z Viedne, aby sa tam presťahoval a uplatnil svoje majstrovstvo. Navštívil som ho a na otázku, prečo tam nešiel za lepším životom, mi odpovedal, že to by museli najprv zbúrať hrad.

O predstave hradu v pôvodnej podobe snil od mala Janko Alexy, ktorý sa stal známym najmä ako maliar a publicista. Čerpám z jeho spomienok.²¹ Hneď po príchode do Bratislavy v roku 1919 rozbehol debaty o jeho obnove. Kontaktoval sa s viacerými nadšencami v tomto smere. Predstavovali si hrad ako sídlo Múzea slovenskej kultúry a reprezentačných miestností Slovenskej národnej rady. Boli prezieraví, hrad má dnes naozaj tieto hlavné funkcie. Vtedy sa chopil príležitosti informovať o tomto zámere politické špičky štátu. Na stretnutí s verejnosťou, ktoré organizoval prezident Masaryk, ho zaujal príťažlivejší projekt vybudovať tam univerzitné centrum. Poveril popredného historika prof. V. Chaloupeckého, aby myšlienku podporil a preskúmal situáciu. Jeho reakcia bola, že tam do toho nikdy nepôjdeme. Priklonil sa k zámeru vystavať vysokoškolský areál La Franconi. Ale napriek tomu sa začali roky trvajúce rozhovory o možnostiach a realnosti zámeru obnovy hradu.

Do diania bol v roku 1937 zapojený aj vtedajší predseda vlády Milan Hodža. Požiadal dvoch architektov o názor na jeden z návrhov, že treba zachovať gotickú vežu a zvyšok hradu zbúrať. Súhlasili a navrhli, že popri veži treba postaviť modernú budovu siluetou podobnú starej. V hre naozaj bolo zbúranie veľkej časti hradu. Oslovení architekti boli zrejme zainteresovaní aj do poverenia Policajného riaditeľstva, aby vyslali odborníkov, ktorí by podmínováli a vyhodili do povetria zvyšky hradu. Hrad podľa J. Alexyho vtedy zachránili Nemci, ktorí ho vyhlásili za súčasť nemeckých dejín.

O hrad sa zaujímala aj politická garnitúra slovenského štátu. Oslovíli špičkového slovenského architekta D. Jurkoviča. Ten si zrejme nevedel s tým rady, keďže nedodával návrhy v termíne. Tak požiadali iného významného architekta E. Belluša. Navrhol riešenie celého hradu a Podhradia. Návrhom bolo, aby tam a na úbočí boli zriadené nemocničné budovy. Projekt neprešiel, a tak mesto vypísalo medzinárodnú súťaž. Prvú cenu získal rímsky architekt. Podľa neho sa mal hradný palác zvaliť a zachovať sa mala len hradná korunovačná veža. K realizácii týchto zámerov však, chvalabohu, nedošlo.

V tejto etape sa objavil vynikajúci odborník z historického oddelenia Vysokej školy technickej prof. Alfred Piffel, ktorého hlavným zámerom bolo hrad zachrániť. Priznal, že jeho záujem o hrad vzbudili články J. Alexyho. Postupne sa k tejto myšlienke pridávali osobnosti a pra-

covníci z iných sfér vtedajšej politickej, architektonickej, kultúrnej či pamiatkarskej oblasti života spoločnosti. Ale ako to už u nás býva, základné rozhodnutia o obnove hradu vyplynuli z konexií s blízkymi vtedajšími funkcionármi zo študentských čias: „Štrngli sme si.“

Vyhýbam sa množstvu mien, ktoré J. Alexy spomína ako záslužných pre záchranu hradu, ale dve mená si zaslúžia našu pozornosť. Prvým bol Ján Hraško, inžinier z Ústredného výboru KSČ, ktorý ako podporovateľ zapojil do posudzovania zámeru viacerých architektov. Prispel k usporiadaniu „večierku“ na podporu obnovy, na ktorom sa zúčastnili niektorí vtedajší reprezentanti politického a kultúrneho života. Spomenúť treba aj Pavla Majlinga a Okresný stavebný podnik v Pezinku. V hre bola ešte otázka, či má mať hrad strechu a plnú funkčnosť, alebo ho ponechať ako rekonštruovanú ruinu. Politické či koncepčné peripetie a technické nejasnosti, ktoré zámer obnovy sprevádzali, nakoniec viedli k realizácii. Hlavnú zásluhu na odbornom dohľade a aktívnej účasti pripísal J. Alexy profesorovi A. Pifflovi.

V tomto príbehu som chcel len poukázať na to, ako sa vôľa a záujem jednotlivcov môže pretaviť do realizácie takého veľkého projektu, akým bola rekonštrukcia a revitalizácia Bratislavského hradu. Iniciatívy občanov nemajú vždy pozitívne výsledky, ale v tomto prípade sa ukázalo, že občianske aktivity majú aj významné výsledky.

PRÍBEH ZBÚRANÉHO PODHRADIA

Pod dominantou Bratislavy, majestátnym hradom čnejúcim nad mestom, stála ešte v polovici 20. storočia mestská štvrť nazývaná Podhradie. Obkolesovala hradný vrch a členila sa na niekoľko častí. Ich názvy pochádzajú z historických osád pri Dunaji: Zuckermandel, Weidritz/Vydrice, bývalé židovské getto Schlossgrunt a Schloss Str./ Židovská, Zámocká a príslušné ulice. V roku 1850 boli pričlenené k mestu a zlúčené do mestskej štvrte Theresienstadt, ktorá v roku 1920 dostala slovenské pomenovanie Podhradie.

Pamäťové zdroje nám zachovali informácie, že v Podhradí 19. storočia žilo sociálne, etnický a nábožensky značne premiešané obyvateľstvo. Boli tu katolícke, protestantské a židovské modlitebne a školy. Bývala tu nižšia i vyššia šľachta, meštania, lekári, dôstojníci, vzdelanci a dobročinci, úradníci, živnostníci a zamestnanci rôzneho druhu, známi i zabudnutí umelci, nižšie sociálne vrstvy i chudoba. Vznikli tu viaceré cechy, vynikali najmä miestni pivovarníci, mlynári, mäsiari, rybári a lodníci, ľadári, pekári a cukrári, početné remeselnícke

dielne, chýrne boli tunajšie hostince a krčmy. Archivár mesta Ovídius Faust píše, že „starí Prešporčania si radi urobili zastávku v jednom alebo viacerých z tých sedem povestných pivovarov, ktoré jestvovali na Zuckerman-dli“.²² Prvým prelomovým obdobím vo vývine Podhradia bolo pričlenenie k Prešporoku (1850) a rast mesta, ktoré v poslednej tretine 19. storočia zaznamenalo rýchly priemyselný, stavebný a technický rozvoj. Rast mesta však bol možný v severo-východných územiach, v Podhradí neboli priestorové možnosti a stavebný vývin bol na konci 19. storočia ukončený. Nábřežná časť navyše trpela častými záplavami. V etape modernizácie sa zrodili nové požiadavky na bývanie, s čím súviselo sťahovanie bohatších rodín do mesta. Viaceré domy prestavali či dostavali pre nižšie spoločenské vrstvy, takže došlo k čiastočnej výmene obyvateľstva. Obdobný proces postihol aj židovskú časť Podhradia nazývanú Schlossgrunt. Po zániku geta (1851) sa bohatšie židovské rodiny presťahovali do vnútorného mesta, usídlili sa aj v meštianskej časti Vydrice, v ktorej už vtedy žilo etnicky premiešané obyvateľstvo. Židovská ulica si uchovala svoju romantickú podobu, ale sociálne upadla. Historik Tivadar Ortway v roku 1905 o nej napísal, že v nej bývajú výlučne chudobnejšie židovské vrstvy.²³ Túto časť Podhradia zdevastoval rozsiahly požiar v roku 1913. V medzivojnových rokoch sa uchovala svojráz židovskej komunity, malých obchodíkov a starinárstiev, ale architekti a pamiatkari manželia

Menclovci píšu o štvrti, ktorá „na civilizovanom Západe v tom čase už nemala obdobu“.²⁴

Aj v medzivojnovom Zuckermandle žili chudobnejšie vrstvy najmä nemeckého obyvateľstva. Prevládali občania s robotníckymi zamestnaniami, drobní remeselníci, pomocníci a posluhovači, krajčírky, pekárkys, ženy v domácnosti, sem tam úradníci či hudobníci, ale aj rybári, mäsiari, lodníci i ľadári, ktorí pokračovali v tradičných zamestnaniach. Spomína sa legendárny zmrzlinár Čazim Razim, ktorého poznala azda celá Bratislava.

Na začiatku 20. storočia bolo teda Podhradie ešte živou súčasťou mesta s viacerými solídnymi hostincami a kaviarňami. Ich úpadok sa spája so zväčšovaním bratislavského prístavu a rastúcou lodnou dopravou. Posádky lodí si oblúbili pohostinstvá na Vydrici, ktoré sa „začali meniť na podradné krčmy a námornícke putiky a spoza ich poroztváraných okien sa ozývala nielen zmiešanina podunajských jazykov, nemčiny, maďarčiny, slovenčiny, srbčiny a rumunčiny, ale často aj hurhaj sprevádzajúci bitky medzi hosťami a pasákmi najlacnejších prostitútok. Pamätníci s dešpektom spomínajú najmä podniky Favorit a Kolín“. Po prvej svetovej vojne úroveň obyvateľstva upadla, tri uličky Vydrice sa stali centrom prostitúcie a štvrť nadobudla pochybnú povesť. Aj etnológ Peter Salner zaznamenal opis pohostinstva Favorit: „To bol vyslovený pajzel, že to svet nevidel. Tam sa išlo dolu schodmi, lebo to bolo v suteréne. Návštevníci boli ľudia... to, čomu

sa hovorí spodina. Prostitútky hrubšieho zrna a pasáci...“²⁵ Mne jeden starší pán povedal, že v tých krčmách na Vydrici „skôr ako pivo dostaneš po papuli“, alebo že to tam vyzeralo ako niekde v prístave. Prostitúcia a neslávne podniky sa stali nespravodlivo dominantným symbolom v celkovom obraze Podhradia. Fotografie z medzivojnového Zuckermandle i Vydrice ukazujú cirkevné slávnosti, prácu a všedný život navonok početných obyvateľov.

Avšak bratislavské podsvetie sa tu naozaj vyskytovalo: zlodeji, žobráci, pasáci so svojimi prostitútkami. V nevestincoch však žili legálne, omnoho viac sa ich túlalo po meste a v noci po krčmách. Literáti či umelci opisovali mravný úpadok Vydrice, hoci tam hľadali inšpiráciu a náhodní návštevníci neskrývali svoju dráždivú zvedavosť. Josef Rybák prišiel v roku 1922 ako český úradník, ktorý cez deň vnímal chudobu tejto štvrte, ale nezabudol sa na Vydricu večer vrátiť: „Nad každým druhým vchodom horelo červené svetlo. Pod lucernami a vo vrátnach stáli ženské postavy a iné sa vláčne pohybovali pozdĺž múrov ako mátohy. V prízemných pootvorených oknách boli odhrnuté záclonky... Hodvábne ružové svetlo sa rozlievalo po pohovkách a po posteliach a mätko modelovalo tvary vyzlečených ležiacich žien... Stará ošklivá prostitútka sa na mňa usmiala bezzubými ústami. Jej hrubý, zachrípnutý smiech ma oblieh od hlavy po päty“.²⁶ Do vývinu Podhradia výrazne zasiahlo obdobie vojnovy Slovenskej republiky. V roku 1940 v tejto časti mesta žilo

vyše 6-tisíc židovských obyvateľov, v celom meste vyše 15-tisíc a v koncentračných táboroch z nich zahynulo takmer 80-percent. Deportácie z mesta, holokaust a po-vojnová emigrácia ochudobnili mesto o komunitu, ktorá predstavovala dôležitý ekonomický, sociálny a kultúrny prínos. V Bratislave bolo z 1414 židovských firiem arizovaných 400, ostatné boli zlikvidované.²⁷ Môžeme predpokladať, že v chudobnom Podhradí išlo práve o likvidáciu firiem. Život v židovskej štvrti bol umŕtvený.

Silnou komunitou Podhradia bolo aj nemecké obyvateľstvo najmä v Zuckermantli. Mnohí bratislavskí Nemci uverili nemeckej propagande a v roku 1938 požadovali pripojenie k ríši. V memoároch Lea Kohúta sa píše: „Tu rástlo podhubie Karmasinovej nacistickej Karpatendeutsche Partei, tunajší podhradský lumpenproletariát sa dal ľahko zlákať führerovými sľubmi. Pri každej príležitosti tu až do nepríčetnosti revali ‚Lieber Führer, mach uns frei von der Tschechoslowakei!‘ Z Vydrice pochodovali prvé nemecké úderky a spolu s členmi Hlinkovej gardy prepadávali Židov, rabovali ich obchody a pomaľovávali ulice stürmerovskými heslami.“²⁸ Aj Bohuslav Chňoupek spomína na sfašizovaný Zuckermadel: „Nemci z Cukmantlu, Dornkaplu, Vysokej a Valónskej ulice, zaplavenej zástavami s hakenkrajcom, považovaní vždy skôr za nemecky hovoriacich Maďarov, sa zišli v zástupe pri prístavisku propeléru. Nadšene volali na súkmeňovcov z okupovanej Petržalky, ktorí sa zišli takisto rovno oproti. Jedni cez rie-

ku kričali: ‚Wir wollen Heim!‘, druhí zasa: ‚Lieber Führer, komm herüber, führ uns rüber!‘“²⁹ Na konci vojny sa pochopiteľne obávali revanšu a väčšina sa rozhodla odísť s ustupujúcou nemeckou armádou. Po oslobodení mesta zostala v meste približne štvrtina Nemcov. Nasledovalo vysídlenie do Nemecka, takže v roku 1949 zostalo v meste z vyše 27-tisíc (1940) necelých 6-tisíc osôb nemeckej národnosti.

V Podhradí žili aj obyvatelia maďarskej národnosti, ktorých mali vysťahovať rovnako ako Nemcov (z Bratislavy okolo 5-tisíc osôb). Nie je známe koľko ich opustilo mesto na základe dohody o výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. Ďalšou akciou, ktorá poznačila etnickú skladbu obyvateľstva, bola reslovakizácia občanov, hlásiacich sa dovtedy k maďarskej menšine (1946 – 1949). V Bratislave bolo reslovakizovaných takmer 12-tisíc osôb. Z vyše 18-tisíc občanov (1940) sa po vojne hlásilo k maďarskej národnosti necelých 7-tisíc (1950).

Počas vojnových a v povojnových rokoch zostali mnohé domy či byty v Podhradí prázdne. Obyvateľstvo sa z veľkej časti vymenilo, ale nie k lepšiemu. Do opustených a zanedbaných domov sa nasťahovali chudobné, z väčšej časti rómske rodiny. K sociálnej degradácii Podhradia prispeli aj neresti dospievajúcej mládeže. V tých rokoch ulice mesta ovládali mládežnícke skupiny, ktoré sa diferencovali podľa sídla. Každý niekam patrila a každý priestor niekomu patrila. Agresívnejší sa grupovali

do bánd, ktoré si „chránili“ svoj priestor, svoje dievčatá, prechádzanie „cudzím územím“ bolo riskantné. Ešte v 60. rokoch boli bitky medzi bandami mesta bežným javom. Obávané bolo najmä Podhradie, tam sa z lepších štvrtí nechodilo. Známy bitkár Kajto, nazývaný „kráľ korza“, v knihe B. Filana spomína: „Ja som len obyčajný cigánsky chalan zo Židovne. Ako decká sme sa hrali na Jánošíka, čo pánom berie a chudobným dáva... a my sme všetci boli strašne chudobní. Boli sme takí hladní, že sme nemali čo srať. Podľa toho sme sa aj chovali. (...) Nechcel som sa biť, iba sme s kamarátmi bránili naše Podhradie proti Petržalčanom.“³⁰ Všetky tieto okolnosti prispeli k riešeniam, ktoré sa udiali po vojne a smerovali k asanácii prevažnej časti Podhradia.

V roku 1948 sa začala realizovať prestavba dunajského nábrežia na štvorprúdovú dopravnú komunikáciu, čo si vyžiadalo asanáciu viacerých objektov. Na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia pri výstavbe nového mosta cez Dunaj bola prevažná časť zvyšných budov v Podhradí zbúraných. Odstránených bolo vyše 300 stavebných objektov. Zachovalo sa len niekoľko historicky najcennejších objektov v západnej časti Zuckermandla, zvyšky Vodnej veže a ostatný priestor zostal bez zástavby.

Po páde režimu v roku 1989 sa začalo poukazovať na hriechy komunistickej éry. Ostrú mediálnu kritiku si vyslúžilo aj búranie v Podhradí. Rázovitost' bývalého Rybného námestia s dómom sv. Martina, neologickou

synagógou a stĺpom Svätej Trojice, uličiek a zákutí starej štvrte sa uchovávali v pamäti starších obyvateľov mesta. Spomienky boli oživené nielen lokálnou tlačou. Záujem o historické podoby mesta rástol súbežne s obnovou pamiatkových objektov v Starom Meste. Vo verejnom diskurze prevládol názor, že zbúranie Podhradia bolo pre mesto veľkou stratou. Publicita vrátila bývalému Podhradiu historickú hodnotu, nezastavané priestory sa stali miestom pamäti.

Stavebná obnova územia Zuckermandla a na bývalej Vydrici vyvolávala dlhoročné polemiky striedajúcich sa majiteľov, architektov, občianskych aktivistov a vedenia mesta. Predmetom sporu bol buď návrat k historickej podobe priestoru, alebo záujem developerov o novú, komerčne úspešnú výstavbu. Výsledkom polemík je dnešný, už viditeľný stav.

PRÍBEHY MESTA Z KOMUNISTICKEJ ÉRY

Komunistický režim považoval meštianske vrstvy za nepriateľské voči komunistickej ideológii a robotníckej triede. Od nástupu k moci v roku 1948 sa začala likvidácia vyšších spoločenských vrstiev (buržoázie), malovýrobcov (maloburžoázie a samostatne hospodáriacich roľníkov) a nastolený bol cielený deštruktívny tlak na meštianstvo ako hlavného predstaviteľa stredných vrstiev, na jeho ekonomické základy a bývanie. Vysťahovaním nespoľahlivých stredných vrstiev z radov meštianstva na vidiek (Akcia B) a prisťahovaním spoľahlivých komunistických kádrov (funkcionárov a úradníkov) sa formovali nové elity proletárskeho pôvodu.

V zmenách charakteru mesta, jeho etnickej aj sociálnej skladby, sídelných celkov a prirodzených vnútorných hraníc pokračoval komunistický režim, ktorý z ideologických dôvodov zlikvidoval meštianstvo a stredné vrstvy a postupne formoval unifikovanú vrstvu pracujúcich. Masívna nová výstavba na okrajoch mesta sa nevyznačovala nijakými osobitými črtami, ktoré by odlišovali jednu časť od druhej. Staré Mesto, hoci stratilo mnohé pôvodné

funkcie a do opustených domov sa nasťahovali sociálne nižšie vrstvy vrátane rómskeho obyvateľstva, si uchovalo povedomie promenádneho, spoločenského a kultúrneho centra.

Nová výstavba sa začala obnovou vojnou zničených lokalít (Krížna ulica, Šafárikovo námestie, Záhradnícka ulica, ktorá bola bombardovaním najviac zasiahnutá). S povojnovým elánom sa projektovala rozsiahlejšia výstavba mesta a korektne sa hodnotil predvojnový stavebný vývin: „Za prvej republiky mesto nemalo celkový generálny plán. Upravovalo sa vo forme dielčích regulácií, pri ktorých sa síce bral zreteľ na rastúce požiadavky dopravy, ale často sa uplatňovala zásada, čo najviac využiť stavebné pozemky, aby straty plôch na verejné ciele boli čo najmenšie. V plánoch sa počítalo s väčším využitím zelene. Tieto koncepcie sa preniesli aj za február 1948, no v komunistickej propagande nadobudli iný rozmer: „Päťročný plán socialistickej výstavby má vo svojom programe zbaviť sa v Bratislave zaostalých a nezdravých štvrtí a nahradiť ich priestranými a vzdušnými priechodmi; Bratislava – predovšetkým stredné staré mesto potrebuje viac voľných priestranstiev, viac zelených plôch, viac vzduchu.“³¹ Nebol to duch modernizmu, skôr rýchle a pomerne lacné riešenie, ako sa zbaviť historických objektov a malých súkromných domov, vyžadujúcich k obnove vysoké finančné náklady za malý efekt dohodených bytov. Doba si žiadala tisíce bytov pre tisíce „no-

vých budovateľov Bratislavy“, ktorí prichádzali do mesta zo všetkých kútov Slovenska.

Celý osídlený oblúk pod hradným areálom – od Schloßbergu cez historickú židovskú obec (Schloßgrund) až po Vydricu a Zuckermendl, ale aj vinárska štvrť okolo Suchého mýta – sa v duchu modernizačných vízií označil za pamiatkovo bezcenné a boli zbúrané. Rovnako bola takmer kompletne zbúraná Petržalka. Získali sa tak pozemky na výstavbu mosta cez Dunaj a na veľké panelové sídlisko.

Popri tom sa postupne stavali nové mestské štvrte na okrajoch mesta (ulica Februárového víťazstva, Krasňany, Rača, 500 bytov, Ružinov, Dolné Hony, Podunajské Biskupice a ďalšie), ktoré môžeme zaradiť medzi suburbiá, ale z hľadiska tohto pojmu nedosiahli plnej vybavenosti a relatívnej samostatnosti. Z hľadiska diferenciácie týchto nových priestorov mesta treba konštatovať, že dostali pôvodné katastrálne názvy, ale táto unifikovaná nová výstavba sa nevyznačovala nijakými osobitými črtami, ktoré by odlišovali jednu časť od druhej. Názvy týchto priestorov pomáhajú k ich lokalizácii, ale obsahujú minimum osobitých identifikačných znakov. Hranice medzi nimi sa v súvisle zastavaných územiach strácajú.

Staré Mesto s vymeneným obyvateľstvom a zmenenou štruktúrou zamestnaní stratilo viaceré pôvodné funkcie. Napriek tomu si uchovalo povedomie promenádneho, spoločenského a kultúrneho centra.

V prvej polovici 50. rokov 20. storočia bol vzťah štátnych orgánov k historickým pamiatkam výrazne poznačený komunistickou ideológiou. Pamiatkové objekty považovali za bývalý majetok vládncich vrstiev, ktorý má slúžiť celej spoločnosti, alebo za „smutné dedičstvo kapitalizmu“, s ktorým treba čo najskôr skoncovať. A nadviazať treba na pokrokové tradície, za ktoré sa považovali revolučné a robotnícke hnutia, ako aj tradície pracujúceho ľudu (medzi nimi aj ľudová kultúra). Prevládala idea rýchlej modernizácie spoločnosti (kapitalizmus dobehne a predbehne), podľa ktorej sa treba zbaviť všetkého starého a nepokrokového. V súlade s takýmto vzťahom ku kultúrnemu dedičstvu bolo možné bez zábran používať historické objekty ako sklady alebo búrať aj celé štvrte „Prejdime sa po starej Bratislave, kým ju neprerastie nová“, tak znie titulok novín z roku 1956.

V tom čase prebiehala štátom riadená industrializácia Slovenska. Nutnou podmienkou priemyselného rastu bola masová výstavba celých sídlisk, aby sa zabezpečil dostatok pracovníkov do budovaných fabriek. Prostredníctvom náborov bolo potrebné presídlieť obyvateľstvo z vidieka s prebytkom pracovných síl. Kým v rokoch 1950 – 1955 sa ako sídliskový priestor postavilo iba 32,7 % bytov z celkovo vystavaných v meste, v druhej päťročnici to už bolo 71,3 % a v tretej 80,8 %.³² Boli to už väčšinou panelové domy, ktoré sa stali symbolom socialistickej výstavby.

V polovici 60. rokov 20. storočia sa začala ďalšia, ešte masovejšia výstavba. Obyvatelia tichých obcí na okolí mesta iste netušili, čo pričlenenie k Bratislave (1946) pre nich znamená. Z Karlovej Vsi zostal stáť hostinec Riviéra, kostol, cintorín a pár domov na okolí. Dúbravku, Lamač a čiastočne aj Raču zahltili panelové sídliská. K identifikácii týchto pôvodne vidieckych osád, ktoré boli obľúbenými výletnými destináciami mešťanov, si obyvatelia mesta začali pomáhať prídavným označením – starý Lamač, stará Dúbravka. Aj Podunajské Biskupice majú svoju starú a novú časť. Ale rozhodnutie vystavať najväčšie sídlisko Petržalku a spojiť ju s mestom novým mostom cez Dunaj na bývalom Rybnom námestí spečatilo osud starej Petržalky a Podhradia, ktoré boli takmer celé zbúrané na konci 60. rokov 20. storočia.

Obdobie po druhej svetovej vojne, plné plánov do budúcnosti, ku ktorým patrila aj komunistická idea prestavby alebo budovania „nového socialistického mesta“, prinieslo do vývoja Bratislavy aj celkom nové riešenia urbanistických celkov (sídliská s roztrúsenou zástavbou) aj ich architektonického vzhľadu. V podmienkach architektonickej súťaže k územiu Podhradia, ktoré v roku 1955 vypracoval Ústredný národný výbor v Bratislave, sa napr. uvádza: „Ideové riešenie by malo vychádzať zo zásad socialistickej výstavby a prestavby miest. Nová štvrť má byť organickou časťou celého mesta a spolu s hradom ako najväčšou dominantou bude pravdivým a verným

odrazom veľkosti našej budovateľskej doby.³³ Našťastie projekty výstavby Podhradia sa z rôznych dôvodov ne-realizovali. Historické staré mesto prežilo z väčšej časti neobnovované, miestami i zbúrané. Neexistujúce Podhradie, ktoré bolo súčasťou historickej zástavby, a panelové sídlisko Petržalka sa v povedomí obyvateľov stali symbolmi obdobia socializmu vo vývine mesta.

Príbehy z obdobia komunistického režimu sú vo faktografii viaceré, preto ich uvedieme len niekoľkými príkladmi.

„SOCIALISTICKÉ MESTO“

Predstavitelia a ideológovia komunistického režimu, angažovaní architekti a urbanisti verili, že odstránením zastaraných budov a novou výstavbou, zmenou toponymie a označovaním komunistickou symbolikou, prevýchovou občanov a zavedením tzv. socialistického spôsobu života vytvoria „socialistické mesto“. V Československu to umožňovali zmeny v legislatíve, ktoré obmedzili či zrušili súkromné vlastníctvo pozemkov a mestských budov, povoľovali investovanie do novej výstavby nájomných bytových domov iba zo strany štátu, prideliť rozhodovaciu právomoc centrálnym politickým a štátnym orgánom a zaviedli centrálné plánovanie s byrokratickým riadením výstavby a rozvoja miest. Socialistické mestá tak boli pokusom vytvárať zdravé mestá pre pracujúcich a stanovovať pravidlá pre ich výstavbu

i symboliku. Podľa H. Häußermana k základným princípom ideálneho socialistického mesta patrilo napr. vhodné priestorové usporiadanie, dôraz kladený na centrum, na zhromažďovanú a oslavnú funkciu námestia a symbolickú hodnotu nových a honosných budov v centre. To poznáme aj v našich mestách.

V dennej tlači sa verejnosti predkladali prísluby „lepšej budúcnosti“ a zamietnutie prítomnosti ako dedičstva minulosti, ktorá v propagandistickom slovníku nezodpovedala potrebám socialistického človeka: „Tak ako inde i v Bratislave nám zanechali kapitalisti smutné dedičstvo. Toto dedičstvo sa odstraňuje výstavbou nových moderných bytov pre bratislavských pracujúcich. A tak sa rodí nová socialistická Bratislava, postupne sa zbavujúc všetkého starého, protipokrokového a s tým sa súčasne preroďujú aj naši pracujúci.“³⁴ Takéto postoje nie sú ojedinelé a potvrdzujú, že v prvej polovici 50. rokov 20. storočia bol vzťah štátnych orgánov k historickým objektom výrazne poznačený ideológiou. Prevládala idea rýchlejšej socialistickej modernizácie spoločnosti. V súlade s takýmto vzťahom k historickým objektom bolo možné ich bez zábran používať ako sklady alebo búrať aj celé štvrte.³⁵

Rozhodnutie odstrániť starú zástavbu sa v prvej etape vzťahovalo na bratislavské Podhradie, ktoré sa označilo za pamiatkovo bezcenné. Asanácie boli ukončené koncom 60. rokov 20. storočia v súvislosti s výstavbou no-

vého mosta cez Dunaj. Demolácie však postihli aj ďalšie priestory širšieho centra mesta.

So začiatkom uplatňovania komunistickej moci súvisia aj premeny a umiestňovanie symboliky nového režimu vo verejných priestoroch mesta. K výraznej zmene priestorov mesta prispeli politické heslá a znaky komunistického režimu (hviezda, kosák a kladivo, zástavy, plagáty, výtvarné diela, pamätné a symbolické objekty, sochy a portréty komunistických vodcov, robotníkov, úderníkov, neskôr hrdinov socialistickej práce a pod.), ktoré mali dotvárať vzhľad „socialistického mesta“. Vtláčanie novej ideológie sa týkalo aj verejného života. Popri zavádzaní nových sviatkov sa ideologickí konštruktéri zamerali aj na tradičné cirkevné sviatky s cieľom oslabiť ich vplyv na spoločnosť.

Idealistické predstavy budovania socialistického mesta a formovania socialistického života sa však nestotožňovali s realitou všedného dňa. Koncepcia „ideálneho socialistického mesta“, ktoré zohľadňuje potreby „socialistického človeka“, bola len utopickou propagandou. Výchova „socialistického človeka“ patrila k ideologickému diktátu režimu a mizla sa účinku. Aj „socialistický spôsob života“ bol iba hmlistou, nekonkretizovanou víziou. Mýty škodlivého vývinu mesta v kapitalizme a ideálneho socialistického mesta padali úmerne s popularitou komunistického režimu.

Hoci cenzúra zasahovala do obsahu tlače, predsa sa

zachovali dobové správy, ako asi vyzeral všedný život mesta. Mnohé príklady z dobovej tlače zatiaľ len nepriamo poukazujú na nedostatkový sortiment, ale v nasledujúcich slovách je priamo vymenovaný: „Tohto roku nebude v Bratislave nedostatok tovaru čisto vianočného charakteru, akými sú vianočné cukríky, kolekcie, suché plody, vianočné ozdoby, elektrické sviečky, stojanky pod vianočné stromčeky, staniol, salónkový papier, vizitkové gratulácie a fotopohľadnice.“

Výstižný je aj článok z najčítanejších novín mesta Večerník z roku 1957: „Čo sme to my Bratislavčania za ľudia, že si nevieme vypestovať v sebe opravdivú a činnú lásku k tomuto nášmu mestu? Týchto pár myšlienok mi vždy zide na um, keď sa po tieto pekné slnečné dni prechádzam po zašpinenom meste, pozerám na spustošené parčíky, špinavé priedomia i pitvory, potím sa v nečistých vozňoch dopravných prostriedkov a počúvam škriepky ľudí i sprievodcov, potkýňam sa na rozkopaných uliciach (za to by voľakedy boli kohosi vzali prísne na zodpovednosť), na nezodpovedné šalenie sa detí na bicykloch po uliciach a chodníkoch, na ich futbalové zápasy naprostred ulíc, na dorážané telefónne búdky, na ľudí, čo mesto vidia a užívajú, ale s ním necítia a nič mu nedávajú.“³⁶ S neprimeraným rastom mesta sa poukazuje na odcudzenosť nových obyvateľov.

Bolo to obdobie nedostatku a zlého zásobovania. V rokoch 1956 a 1957 sa napr. uvádza, že „chlieb nebu-

de, lebo nie sú autá“, je „zlá múka, ešte horšie kvasnice“, chýbajú žiarovky, papier, špendlíky, fotopapier, metly... Plány obchodu na rok 1956: „o stavebný materiál nebude núdza“, „ani najväčší nával (ľudí) neohrozí predajne televízorov“, „bude viac áut, práčok i televízorov“, „cibuľu žiadajte od príbuzných na dedine“, „dajme prednosť vínu pred rumom“...

PRÍBEHY O SOCIALISTICKOM MODELOVANÍ MESTA

So začiatkom uplatňovania komunistickej moci súvisia premeny a umiestňovanie symboliky nového režimu vo verejných priestoroch mesta. Boli považované za dôležité miesta ideologického pôsobenia. V roku 1949 osadili na centrálnom námestí sochu J. V. Stalina, ktoré bolo po ňom pomenované už v roku 1945. Do roku 1950 prebehla prvá etapa premenovania námestí a ulíc mesta, odstraňovali sa politicky nevhodné názvy, ale aj celkom neškodné, aby sa mohli uplatniť názvy pripomínajúce občanom novú štátnu ideológiu a politickú moc. Z Námestia Slobody sa stalo Gottwaldovo, z Jakubovho Leninovo nám., pribudli názvy ulíc Molotovova, Malinovského, Suvorovova, Červenej armády, Marxova, Stalinova, Ruská, Kalininova, Čapajevova atď. Dnešné Hlavné námestie bolo Masarykovým až do roku 1953, keď ho pomenovali Námestím 4. apríla na počesť dňa oslobodenia mesta Sovietskou armádou. Objavil sa aj návrh na premenovanie reprezentatívneho hotela Carlton – Savoy na Moskva,

Leningrad, Praha „alebo inak“ (zrejme pôvodný názov znel príliš kapitalisticky).

K výraznej zmene vzhľadu ulíc prispeli výklady obchodov, ktorých prezeranie patrilo obľúbenej súčasti prechádzok mestom. Majitelia súkromných firiem dbali na nápaditosť a výtvarnú pestrosť svojich výkladov a reklamných pútačov. Po roku 1948 zaniklo súkromné podnikanie a reklamné priestory sa premenili do všednej jednotvárnosti. Výklady obchodov a verejné priestory vôbec sa stali miestom komunistickej propagandy. Politické heslá a znaky režimu (hviezda, kosák a kladivo, zástavy, plagáty, výtvarné diela, pamätné a symbolické objekty, sochy a portréty komunistických vodcov, robotníkov, úderníkov, neskôr hrdinov socialistickej práce a pod.) dotvárali vzhľad „socialistického mesta“.

V roku 1957 – 1960 prebiehala na cintoríne sovietskych vojakov na návrší nad mestom výstavba pamätníka Slavín. Popri pietnej úcte k padlým vojakom mal aj ideologické poslanie. Projektovaný bol ako výrazná dominanta mesta. Monumentálny pamätník s víťaznou sochou sovietskeho vojaka na vysokom obelisku mal byť viditeľný z celého mesta a mal pripomínať oslobodenie mesta Sovietskou armádou. Neďaleko však stál iný výrazný symbol – Kostol Panny Márie Snežnej. Postavený bol za vojnového slovenského štátu a mestu dominovala 50-metrová veža s mohutným kresťanským krížom. Vežu kostola pri dokončovaní Slavína odstránili.

Vtláčanie novej ideológie sa týkalo aj verejného života. Jednou z prvých oblastí, ktorá sa začala meniť, boli výročné sviatky. Najväčší význam prikladali komunisti 25. februáru, ktorý sa slávil ako Víťazstvo pracujúceho ľudu nad buržoáziou a reakciou. Sviatok 1. mája, zaužívaný už za prvej republiky, nadobudol čisto komunistický rámec oslavy zakladateľov a vodcov proletariátu, komunistickej strany a socialistickej spoločnosti. V predvečer osláv VOSR sa zaviedol veľký lampiónový sprievod žiakov bratislavských škôl, ktorý sa končil ohňostrojom nad Dunajom. A začal sa Mesiac československo-sovietskeho priateľstva s celým radom zamestnaneckých i verejných podujatí. Popri zavádzaní nových sviatkov sa ideologickí konštruktéri zamerali na cirkevné sviatky s cieľom oslabiť ich vplyv na spoločnosť. Medzi prvými, ktoré sa pokúsili transformovať do ideologicky vhodnej podoby, boli Vianoce.

Na začiatku 50. rokov sa vianočné sviatky vytratili z miestnej tlače, akoby nejestvovali. Spomínajú sa zriedkavo v dobovo prijateľnom kontexte, napr. „za radostné vianoce pracujúcich“. Mestské Vianočné trhy boli premenované na Zimný trh a v 1953 na Zimný trh Deda Mráza. To sa už pestoval kult Deda Mráza, ktorý mal nahradiť kresťanskú tradíciu Kristovho narodenia. A. Zápotockému sa prisudzuje výrok: „Ježíšek vyrostl, zestárl, narostly mu vousy a stal se z něho Děda Mráz“ (1952). Dedo Mráz sa opisuje ako „milovaný bradatý priateľ dietok“, ktorý im

prináša radosť a darčeky najlepším pionierom. Zámerom však nebola iba „výmena“ hlavných symbolov Vianoc: „V Pionierskom paláci už dlhší čas krúžky umeleckého oddelenia sa usilovne pripravujú na estrádne vystúpenie pri radostnom privítaní Deda Mráza, ktorého budú sledovať celou cestou po SSSR na veľkej mape, vystavenej na nádvorí Pionierskeho paláca. V záujmových krúžkoch sa pohovorí o každom meste Sovietskeho zväzu, kde práve bude Dedo Mráz na svojej púti z ďalekej Čukotky až po naše hranice.“³⁷ Spočiatku prichádzal Dedo Mráz 28. decembra len do Pionierskeho paláca, ale od roku 1956 sa podujatie konalo týždeň pred Vianocami a nadobudlo celomestský charakter. Na ozdobenom koči v sprievode rozprávkových bytostí (Snehulienka, zajačik, ťarbavý medveď Maco), fanfaristov a jazdcov na koňoch tiahol z paláca pionierov na Hviezdoslavovo námestie medzi žiakov bratislavských škôl, aby im tam odovzdal pozdravy od sovietskych pionierov. Oslavy Deda Mráza trvali celý týždeň podujatiami v mestskom objekte známom ako Park kultúry a oddychu, ale organizované boli aj v podnikoch (na predvianočnú Zlatú nedeľu): „To bola nedeľa! Takto si vzdychnú mnohí občania, mnohé závodné výbory, mnohí vynikajúci jednotlivci, ktorých spravodlivosť osudu určila na zložitú, ale čestnú úlohu Deda Mráza. Lebo áno: v túto nedeľu zavítal do mnohých závodných jedální, sál a iných zamestnaneckých zhromaždišť onen štedrý starec, aby učinil zadosť tradícii.“³⁸

Okrem toho sa v mestských hoteloch a pohostinských zariadeniach konali tanečné „Zábavy Deda Mráza“, ktoré mali mať „vianočný charakter“.

Vianočné sviatky mali v komunistickej rétorike zvláštne postavenie aj preto, lebo sa funkcionári možno naozaj snažili v rokoch všeobecného nedostatku zabezpečiť aspoň v tieto dni ilúziu dostatku: „Zimný trh Deda Mráza svedčí o veľkej starostlivosti strany a vlády o čo najradostnejšie a najbohatšie vianoce všetkých pracujúcich.“³⁹ Život obyvateľov mesta sa však od propagandistických správ značne odlišoval.

Predstavy budovania socialistického mesta a socialistického života narážali na realitu všedného dňa. Hoci cenzúra zasahovala do obsahu tlače, predsa sa zachovali dobové správy, ako asi vyzeral všedný život mesta. Z článku povereníka obchodu z roku 1956 „Prekvapenia vianočného trhu“ môžeme uvažovať, aký asi bol stav zásobovania a služieb v meste, navyše v preferovanom čase Vianoc. Sľubuje novinky v potravinách (dostatok nášho ovocia, vianočná klobása v surovom stave, mozočková saláma, darkové koše s čínskym čajom a mletou kávou extra), novinky v priemyselnom tovare, ktorý sa dovezie zo Sovietskeho zväzu a ľudovo-demokratických krajín. Zo SSSR sa dovezú holiace strojčeky, žehličky, kávovary, čajovary, príbory, kolínske vody, plniace perá a iné, hračky a pletený tovar z NDR, šatovky z Číny, z Bulharska plášte a bundy... S dodatkom, že dovoz nebude neobme-

dzený a dopyt po týchto tovaroch pravdepodobne nebude dostatočne uspokojený. Uisťuje, že v obchodoch bude čisto, dobrá obsluha, srdečnosť a zdvorilosť. Materiálny dostatok nikdy nebol nevyhnutnou potrebou k oslave sviatku, ale želanou budúcnosťou.

Vianoce majú dva kľúčové princípy, náboženský a intímny. Jeden je založený na viere, druhý na rodinnom prežívaní sviatku. Oba sa v individuálnom ponímaní sviatku prelínajú. Zmeniť tento tradičný hodnotový model sviatku bol na prevažne konzervatívne orientovanom Slovensku naivnou predstavou komunistických ideológov.

POSTOJ K HISTORICKEJ PODOBE MESTA

Modelovým príkladom uvedených procesov od etapy modernizácie po politické riešenia následkov druhej svetovej vojny je bývalá mestská časť Zuckermendl v dunajskom Podhradí. Odcitujem z publikácie, venovanej jej pamiatke (po demolácii zostalo len niekoľko domov): „Po roku 1851 začal postupný úpadok Zuckermandla. Zámožnejší obyvatelia sa presťahovali do mesta, domy a dvory sa prestavali na nájomné byty nižších kategórií pre chudobnejších, úpravou dunajského nábrežia sa časť domov dostala pod úroveň terénu. Vojnové udalosti po roku 1939 urýchlili úpadok štvrte. Mnohí Židia zahynuli v koncentračných táboroch, väčšinu Nemcov vysídlili a zanedlho aj majetok zvyšných obyvateľov znárodnil.

Schátraná mestská časť kazila obraz mesta, postupne sa strácala. Mnohé sa odstránilo pri budovaní nábrežnej komunikácie, západná časť padla za obeť stavbe troch vežíkov. Pri výstavbe Nového mosta sa rúcalo už do radu.⁴⁰

„MESTO MIERU“

Takýto nápis vítal návštevníkov Bratislavy na prístupových trasách a dodnes je jedným z informačných príbehov o dejinách mesta. Slogan „Bratislava – mesto mieru“ je príkladom mýtizovanej minulosti a politickej inštrumentalizácie historickej udalosti. V duchu komunistickej ideológie sa interpretoval vo význame mesta, ktoré sa pričínilo o mier, pripája sa k „boju za mier“ a presadzuje „mier na celom svete“. Významovo nadväzoval na protikapitalistickú propagandu v čase studenej vojny, ktorá poukazovala na militantný imperializmus a oproti tomu vyzdvihovala boj socialistických krajín za mier. Slogan „mesto mieru“ má však inú históriu.

V roku 1805 bola vo vtedajšom Pressburgu podpísaná mierová zmluva medzi Francúzskom a Rakúskom ako výsledok „bitky troch cisárov“ pri Slavkove. Mesto sa o mier nijako nezaslúžilo, bolo iba hosťiteľom ceremoniálu. V súčasnosti sa mýtus „mesta mieru“ a napoleonskej histórie využíva komerčne ako zaujímavá atrakcia pre turistický ruch. Na Hlavnom námestí je dnes umiestnená plastika napoleonského vojaka, pri ktorej sa odfotografuje možno každý turista. Historická udalosť

podpisu zmluvy je súčasťou informácií sprievodcov o arcibiskupom paláci, kde je umiestnená pamätná tabuľa. „Bratislava – mesto mieru“ predstavuje významnú tému v turistických bedekroch o meste a býva aj reklamným sloganom turistických agentúr.

PRÍBEHY MESTA PO PRIJATÍ TRHOVEJ EKONOMIKY

Bratislava patrí k tým stredoeurópskym mestám, ktoré po páde komunistického režimu v roku 1989 prešli kompletnou postsocialistickou transformáciou. Týkala sa všetkých oblastí – od politiky, ekonomiky, legislatívy atď. až po každodenný život jednotlivcov. Situáciu komplikoval rozpad Československa. Vznikla pre svet neznáma Slovenská republika a Bratislava sa stala jej hlavným mestom. Spolu so spoločnosťou sa menilo aj mesto. Z verejných priestorov zmizli vizuálne symboly komunistickej éry, ako napr. monumentálne betónové súsošie prvého robotníckeho prezidenta K. Gottwalda, ktoré bez protestov verejnosti odstrelili výbušnami (1991). S transformáciou spoločnosti súvisel zánik alebo premeny viacerých inštitúcií a podnikov, ktoré preberali do súkromného vlastníctva nové manažmenty. Medzi nimi globálne pôsobiace firmy s výraznou vizuálnou symbolikou.

Je známe, že hnacím motorom globalizácie sú predovšetkým mestá. V antropologickej literatúre sa píše,

že vzťah medzi mestami a globalizáciou je dialektický: mestá sú naozaj ovplyvňované a „tvarované“ globalizáciou, ale zároveň sú kontrolnými centrami, kde globalizácia vzniká a vyvíja sa.⁴¹ Z výskumov slovenských miest vieme, že hoci sú všetky mestá postupne vťahované do globalizačných procesov, existujú medzi nimi výrazné rozdiely v možnostiach ovplyvňovať tieto procesy. Predstavujú stret záujmov miestnej politiky (a politikov) – domácich a zahraničných podnikateľských skupín – obyvateľov (občianskych aktivít), v ktorom sa v rozmanitých obmenách prejavuje konflikt alebo súhra „globálneho s lokálnym“.

Hneď po prelomovom roku 1989 do mesta prenikli viaceré globálne subjekty v tom zmysle, že nie sú lokalizované do určitého miesta, sú všade rovnaké (napr. CocaCola) alebo sú všade navonok také isté (objekt McDonald). Na druhej strane sú globálne distribuované produkty, obchodné reťazce či podnikateľské subjekty zároveň lokálne, pretože sú vnímané, interpretované a limitované lokálne. Ted Lewellen píše, že globálna kultúra sa nikdy neprejavuje v nejakej čistej podobe, vždy len v interakcii. Tak, ako kultúra vzniká, vyvíja sa a žije lokálne, tak globálna kultúra žije len prostredníctvom inej kultúry.⁴² Mnohé lokality a ich obyvatelia na Slovensku sú dnes viac či menej ovplyvnené početnými globálnymi procesmi a javmi, to ale neznamená, že sú absorbovaní globálnou kultúrou. Naopak, sú to lokality a ich obyva-

telia, ktorí globálnu kultúru absorbujú a pretvárajú.⁴³ A práve takýto prienik globálneho a lokálneho je často označovaný ako glocalizácia. V týchto súvislostiach sa uberal aj príbeh Bratislavy.

Drobní podnikatelia si hľadali miesto na trhu, prenajaté obchodné či výrobné priestory často menili majiteľa, zameranie, ako aj vizuálne symboly predajne či firmy. Neustále zmeny narúšali orientáciu v priestoroch mesta. Zmenili sa názvy tých ulíc a námestí, ktoré boli pomenované v duchu komunistickej ideológie. S transformáciou spoločnosti súvisel zánik alebo premeny viacerých inštitúcií a podnikov, ktoré prechádzali do súkromného vlastníctva. V meste sa usídlili prvé globálne pôsobiace firmy (v roku 1991 Tatra banka, Eurotel, Volkswagen Bratislava) a veľké obchodné reťazce (Kmart-Prior, IKEA, Telekom Slovakia). Proces zmien sprevádzal stret záujmov miestnych politických síl, domácich i zahraničných podnikateľských subjektov a obyvateľov (občianskych aktivistov), v ktorom sa v rozmanitých obmenách prejavoval konflikt alebo súhra globálneho ekonomického procesu s lokálnymi záujmami občanov.

Viditeľnou súčasťou globalizácie je masová migrácia. V slovenských mestách imigrácia vzhľadom na nízke počty migrantov nepredstavuje závažnejší problém. Sme v štádiu, keď cudzinci žijúci u nás sú málo viditeľní a sami považujú za nevyhnutné kultúrne sa asimilovať. Z toho vyplýva aj nízky stupeň prieniku kultúrnych vplyvov

prostredníctvom migrácie. Ďalšou súčasťou globalizácie je rozvoj turizmu. Je ovplyvňovaný alebo priamo riadený komerčnými silami a regionálnou či lokálnou politikou. V Bratislave sa najmä turizmus zo zahraničia stal hybnou silou rozvoja Starého Mesta, hotelierstva, gastronomického sektoru atď.

PRÍBEH CENTRA MESTA

Bratislava sa zapojila do globálnych sietí dobrovoľne, čo môžeme odvodiť z aktívneho prístupu pri získavaní zahraničných investícií. Nie je globálnym, ale globalizovaným mestom, ktoré sa o to pričínalo mestskou politikou (podopretou oficiálnou stratégiou rozvoja) a podnikateľskými aktivitami domácich firiem. Reštitúcie či návraty majetkov pôvodným vlastníkom a predaj mestských objektov do súkromných rúk umožnili, že zanedbané budovy v Starom Meste začali rýchlo rekonštruovať ich noví vlastníci. V tejto etape vedenie mesta realizovalo projekt revitalizácie historického centra, ktorého súčasťou bola idea „oživenia korza“. Klasická forma korzovania, známa aj v iných mestách Európy, zanikla z politicky neprijateľných dôvodov stretávania sa masy ľudí po okupácii v roku 1968. Jeho zámerom bolo vrátiť spoločenský život do centra mesta. Realizovala sa kompletná výmena dlažby ulíc a námestí, ale počítalo sa aj s obnovou bytového fondu a zväčšením počtu stálych obyvateľov v centre. Odklon od tohto zámeru si vynútili ekonomické podmienky. Vysoké náklady na rekonštruk-

ciu historických budov, nedostatok vhodných objektov pre konzuláty po vzniku samostatnej republiky, príliv „bohatých západných turistov“ a individuálne podnikateľské zábery limitovali nové funkcie centra. Väčšinu objektov obsadili solventné firmy, banky, konzuláty a komerčne úspešné obchody. Ich podnikateľské aktivity sa zamerali predovšetkým na turizmus: hotely, luxusnejšie reštaurácie a obchody, puby, služby typu fast-food, klenotníctva, kaviarne a pod. Popredný environmentálny aktivista Martin Huba konštatuje: „Napriek všetkým pokusom o krátkodobé oživovanie Starého Mesta, toto naďalej umiera priamo úmerne strate trvalých obyvateľov.“ Idea korzovania v Starom Meste zanikla spolu s vývinom spoločnosti.

S trendom potláčania univerzálnych kultúrnych vzorov sa začala uplatňovať idea lokálnosti, ktorá sa prejavovala v nadväzovaní na historický charakter centra a na slovenské špecifiká. Bola to koncepcia environmentálnych aktivistov, ktorí ešte pred koncom komunistického režimu kritizovali moc a požadovali ochranu historických pamiatok ako súčasť udržateľného rozvoja mesta. Ich program bol akceptovaný len v počiatočných transformáciách spoločnosti a v jeho duchu sa podarilo vrátiť pôvodný vzhľad architektúry, fontán a iných umeleckých diel, ale len niektorým objektom aj ich pôvodnú funkciu (Café Mayer, antikvariát Steiner, vinárne U františkánov, Pod baštou a pod.). Trend k historizmu a lokálnosti je dodnes

badateľný aj vo výtvarnej výzdobe interiérov verejných podnikov (najmä dobové mapy, grafiky a fotografie starého mesta).

K ožiovaniu lokálnej identity patrí aj legendarizácia známej bratislavskej postavičky – podivína Schöner Náciho a umiestnenie jeho sochy blízko Hlavného námestia. Aj socha francúzskeho vojaka na tomto námestí, je odkazom na históriu mesta. Francúzske vojsko bolo v meste prítomné v roku 1805, keď bol v Primaciálnom paláci podpísaný Bratislavský mier medzi Napoleonom a Františkom I. O tom už bola zmienka. Francúzske víťazstvo však bolo pre mesto nešťastím, napriek tomu sa táto udalosť stala marketingovou značkou v propagácii mesta.

Snahy smerujúce k väčšej atraktivnosti centra mesta potláča opačná tendencia, ktorou je decentralizácia funkcií mestského priestoru. Viaceré obchodné a kultúrne funkcie centra sa presunuli do okolitých štvrtí, ale aj do izolovaných komplexov na okrajoch mesta. K takým patrili obchodné komplexy nadnárodných spoločností Tesco, Carrefour, Ikea atď., ale aj domácich investičných a developerských spoločností (Avion Shopping Park, Aupark, Polus City Center atď.), ktoré sa stali viacfunkčnými a aj spoločensky vyhľadávanými lokalitami. Centrálna oblasť mesta tak stratila svoju pôvodnú pozíciu v oblasti obchodu, ale posilnili sa jej reprezentačné, administratívne a obslužné funkcie. Prienik globalizácie pozorujeme aj v džentrifikácii centra, kde bol proces obnovy domov

a bytov sprevádzaný redukciami a obmenou obyvateľstva zo solventnejších vrstiev.⁴⁴ Postupne sa však otvorili menšie pobočky aj v centre či širšom okolí, čím sa obohatili nákupné možnosti obyvateľov. Novými investičnými projektmi Eurovea a nová Autobusová stanica získalo mesto nielen viac komerčných priestorov, ale aj priestorov pre spoločenské aktivity a v prípade Eurovey aj atraktívny oddychový priestor na nábreží Dunaja.

Aj niektoré kultúrne podujatia organizované na verejných priestranstvách Starého Mesta sú postavené na lokálnych tradíciách. Ich sprievodným zámerom je zvyšovať turistickú atraktivitu, ale aj hrdosť obyvateľov a upevňovať vzťah prisťahovalcov k mestu. Napr. Vianočné trhy so záverečnou veľkolepou silvestrovskou párty sú viacdnovým multižánrovým podujatím, na ktorých je povolený predaj len „slovenských“ špecialít a vystupujú v ňom folklórne skupiny z rôznych kútov Slovenska, čím sa vychádza v ústrety tradičnému lokálpatriotizmu prisťahovaných občanov. „Korunovačné slávnosti“ využívajú slávnú históriu mesta, keďže v rokoch 1563 – 1830 sa tu konali korunovácie uhorských panovníkov. Rekonštrukcie obradov sa konajú na viacerých miestach Starého Mesta a trasu obvyklého kráľovského sprievodu pripomínajú značky v uličnej dlažbe. Každoročne sa pripravuje podujatie pozostávajúce z imitácie korunovačnej slávnosti niektorého z 18 kráľov a kráľovien Uhorska. História ju tu plne v službách imidžu mesta.

PRÍBEH O OBNOVOVANÍ HISTORICKEJ PODOBY MESTA

Devastácia či modernizácia priestoru historickej zástavby (podľa preferencií hodnotiteľov) bola prirodzenou súčasťou vývinu mesta. My sa teraz zameriame na zásahy, ktoré sa stali predmetom záujmu občianskych aktivistov so združujúcim záujmom obnoviť historickú podobu narušených či takmer zbúraných častí mesta. Prvou hlavnou témou bolo Podhradie, kde bolo odstránených vyše 300 stavebných objektov.⁴⁵ Zachovalo sa len niekoľko historicky najcennejších objektov v západnej časti Zuckermandra, zvyšky Vodnej veže a ostatný priestor zostal bez zástavby.

Po páde komunistického režimu v roku 1989 sa začalo poukazovať na hriechy tejto éry. Ostrú mediálnu kritiku si vyslúžilo búranie v Podhradí. Rázovitosť bývalého Rybného námestia s dómom sv. Martina, neologickej synagógy a súsošia Svätej Trojice, uličiek a zákutí starej štvrte sa uchovávali v pamäti starších obyvateľov mesta. Spomienky boli oživené nielen lokálnou tlačou. Podoby starého Podhradia na pohľadniciach, fotografiách,

kresbách či maľbách sa začali využívať v interiéroch pohostinských zariadení, publikáciách, reklamných či turistických brožúrach. Prenikli aj na internet a sprítomňujú zaniknutú mestskú štvrť. Záujem o historické podoby mesta rástol súbežne s obnovou pamiatkových objektov v Starom Meste. Vo verejnom diskurze prevládol názor, že zbúranie Podhradia bolo pre mesto veľkou stratou. Publicita vrátila bývalému Podhradiu historickú hodnotu, nezastavané priestory sa stali miestom pamäti.

Do pozornosti verejnosti sa dostali urbanistické a architektonické plány na novú výstavbu v Podhradí. Podnikateľské skupiny a zúčastnení architekti označovali starú zástavbu za prežitú a hľadali moderné formy riešenia. Na druhej strane občianski aktivisti s podporou verejnosti začali poukazovať na stratenú historickú hodnotu priestoru a žiadali vhodnú rekonštrukciu Podhradia.

OBČIANSKA INICIATÍVA „OBNOVME PODHRADIE“

Príkladom historicky orientovaného občianskeho aktivizmu v Bratislave je iniciatíva Obnovme Podhradie. Podhradím sa nazýva priestor pod mohutným hradom na návrší, ktorý je dominantou mesta. Tvorili ho historicky samostatné osady Zuckermandel, Vydrica a Schlossgrunt (bývalé židovské getto). V roku 1850 boli pričlenené k mestu a zlúčené do mestskej štvrte Theresienstadt, ktorá neskôr dostala slovenské pomenovanie Podhradie. V roku 1948 sa začala realizovať prestavba dunajského nábrežia na štvorprúdovú dopravnú komunikáciu, čo si vyžiadalo asanáciu viacerých objektov. Avšak malebnosť bývalého Rybného námestia s neologickou synagógou, uličiek a zákutí starej štvrte sa zapísali do pamäti obyvateľov mesta. Spomienky sú intenzívne, živé nielen lokálnou tlačou, ale aj rôznymi občianskymi aktivitami.

O prinavrátení historickej zástavby sa začalo oficiálne uvažovať hneď po zmene režimu v roku 1989. Autor urbanistickej štúdie Bratislava – Podhradie A. Németh

napísal, že po Nežnej revolúcii sa revitalizácia Podhradia stala programom samosprávy. Takisto verejnosť privítala rodiaci sa program revitalizácie Podhradia.

Záujem environmentálne a kultúrno-historicky orientovaných občianskych aktivistov vyvolala architektonická súťaž na zástavbu tohto územia, ktorej výsledky predstavilo vedenie mesta v roku 2002. Víťazný návrh obsahoval modernistické budovy bez väzby na historickú štruktúru priestoru. Reakciou bolo založenie občianskej iniciatívy „Obnovme Podhradie“, ktorej cieľom bolo presvedčiť s podporou verejnosti samosprávne orgány, aby vrátili občanom „Stratené mesto“ rekonštrukciou barokových palácov, historických dominánt, pôvodných ulíc a celkového vzhľadu Podhradia. Rozbehli občiansku kampaň, v rámci ktorej organizovali verejné diskusie s predstaviteľmi samosprávy mesta a občanmi, v spolupráci s komunitnou nadáciou založili finančný fond a prostredníctvom vlastnej internetovej stránky, bilbordov, novinových článkov, plagátov, rozhovorov a výstav viedli masívnu mediálnu kampaň, organizovali petíciu a diskusné fórum občanov. Vo výzve upozornili verejnosť na podstatu problému: „na historicky cennom území podhradia chcú postaviť megakomplex, podobný monolitickým stavbám z čias socializmu“; „ako je to možné, že u nás odborníci nemajú cit pre ‚genius loci‘?“, „systematicky sa narúša atmosféra starej Bratislavy, ktorú môžeme zažiť už len zo starých fotiek“. Problematika novej výstav-

by sa stala verejne známou kauzou, ktorá prinútila zrušiť výsledok verejnej súťaže.

Medzitým vedenie mesta nečakane predalo časť pozemku v Podhradí súkromnému investorovi. Občianska iniciatíva Obnovme Podhradie požiadala o sprístupnenie kúpnopredajnej zmluvy, ale magistrát to odmietol. Rástlo podozrenie, že magistrát a primátor konajú netransparentne v prospech investora. Aktivisti sa popri kampani zamerali na kontrolu činnosti samosprávy. Odovzdali pripomienky k novému územnému plánu aj s petíciou, ktorú podporilo vyše 2500 občanov. Výstavbou v Podhradí sa už zaoberal aj Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život a ďalšie občianske združenia, ale magistrát ich k bližšej spolupráci neprizval.

V roku 2007 boli zverejnené výsledky druhej verejnej súťaže pre zónu Vydrica, v ktorej zahraničné tímy architektov (Taliansko, Poľsko) boli úspešnejšie ako domáce. Ani jeden z víťazných projektov, ktoré sa uchádzali o realizáciu, nevychádzal z historickej predlohy a všetky počítali s modernou zástavbou. Kontradikciou k víziám architektov boli výsledky elektronického hlasovania občanov. Podľa člena občianskeho združenia Obnovme Podhradie M. Hubu si približne 93-percent respondentov ich prieskumu (2003) želalo výstavbu v historizujúcom štýle: „To je dôkaz, ako sa ide slepo proti väčšinovej vôli občanov. Pokladám to za terorizmus zo strany developerov.“⁴⁶

Rozsiahla verejná diskusia ukázala, akým spôsobom kolektívna pamäť ovplyvňovala postoje zainteresovaných diskutérov. Medializované zamietavé odborné i laické stanoviská vytvárali dojem, že väčšina občanov je proti zámeru investora a samosprávy mesta:

„Hrad a podhradie Bratislavy je miesto, jadro mesta, kde Bratislava vždy bola. Odtiaľ je genius loci mesta. Sterilných sklenených tzv. moderných fasád, na ktorých sa trápne hompálajú na lane umývači okien, máme už v meste viac ako dosť. Toto treba zachovať eventuálne obnovovať.“⁴⁷

Väčšina diskutujúcich argumentovala v prospech historickej zástavby, uvádzali príklady z európskych miest, kde dokázali citlivo rekonštruovať vojnou zničené objekty, námestia či celé štvrte. Avšak vtedajší hlavný architekt Bratislavy sa verejne vyjadril, že budúca Vydrica v Podhradí nemôže byť historická, pretože je to minulosť, do ktorej sa nedá vracieť. V reakcii občanov prevládol názor, že investor a magistrát konajú proti záujmu väčšiny obyvateľov, architekti nepovažujú lokálnu históriu za dôležitú, lebo nie sú bratislavskí rodáci, čo vytkli najmä hlavnému architektovi. V diskusných príspevkoch sa identita Bratislavčana stala súčasťou argumentácie.

Investorská spoločnosť predstavila v roku 2010 ďalší projekt, v ktorom, podľa vyjadrenia pre médiá, bol historický priestor rešpektovaný v čiastočnom zachovaní uličnej štruktúry a použitým stavebným materiálom (ka-

meň). Reakciu občianskej iniciatívy reprezentuje výzva: „S takýmto niečím sa nedá zmieriť!“ S ďalším riešením výstavby bola verejnosť oboznámená v roku 2012. Magistrát s novým vedením usporiadal verejnú diskusiu k projektu, na ktorej občianski aktivisti opäť argumentovali v prospech repliky bývalej Vydrice. Neúspešne, ale väčšina prítomných sa aspoň zhodla v názore, že nová výstavba by mala starú štvrť pripomínať⁴⁸ a vyvolal rozsiahlu občiansku diskusiu, ktorej obsah reprezentujú výroky:

„Je až zarážajúce, ako tvrdohlavo odmietajú kompetentní myšlienku replík pôvodných domov, ktoré tam stáli... „Ja som rád, že Bratislavčania sú prevažne proti modernej výstavbe. A musíme urobiť všetko preto, aby tam žiadne kocky neboli. Skrátka nech si to zapamätajú navždy, kocky nepatria ani do centra, ani do pamiatkovej zóny. Vôbec nie pod hrad. Sú iné štvrte, kde ich môžu stavať.“⁴⁹

Z reakcií občanov vyplýva, že podoby starej Vydrice sú zakotvené v historickom vedomí Bratislavčanov. Snaha obnoviť pôvodnú zástavbu sa v prevažujúcej miere stretla so sympatiami občanov, ktorí sa zapojili do verejného diskurzu. Pozitívne sa vyjadrovali aj k pôsobeniu občianskych aktivistov: „Teším sa aktivite občianskej iniciatívy Obnovme Podhradie a to pre dve veci. Po prvé, že táto aktivita môže napomôcť zlepšiť estetický i funkčný vzhľad Bratislavy. Po druhé preto, že je to ďalšia neformálna platforma, ktorá poukazuje na netransparentnosť

rozhodovania o veci verejnej a to nielen v našom meste.“⁵⁰

Aktivistom iniciatívy Obnovme Podhradie sa podarilo poukázať na konflikt medzi komerčnými záujmami developerov, spriaznených architektov a funkcionárov mesta na jednej strane a kultúrnym záujmom občanov nadviazať na historické hodnoty mesta na strane druhej. Aktivizovali časť verejnosti, ktorá sa zapájala do viacerých protestných akcií, presadzovala spoločný záujem zachovať historickú identitu Podhradia a požadovala, aby názor občanov bol rešpektovaný. Verejná mienka prinútila developerskú spoločnosť upravovať projekt, ktorý je až dnes realizovaný a len v urbanistickom riešení projektu rešpektuje pôvodnú zástavbu. Vzhľad Podhradia sa však úplne mení, možno aj k lepšiemu.

M. E. PO. EX
GNER, AÑO.

FVNDAMENTO EREXIT.
1648. VIR TVTE PARTA DVRANT.

KULTÚRNA PAMÁTKA
SEGNEROVA KÚRIA
RENEŠANČNÁ STAVBA
Z R. 1648
RODINÝ DOM FYZIKA
J. A. SEGNERA 1704-1777

SEGNER
LOUNGE

RESTAURANT

PIZZA

SEGNER
LOUNGE
RESTAURANT & PIZZA

PRÍBEH O VIZUÁLNEJ PREMENE MESTA

Jednou z problémových podnikateľských skupín v procese globalizácie boli developeri a ich firmy so silným pozadím kapitálu a politiky. Boli staviteľmi prvých vysokých budov, ktoré menili vzhľad či panorámu mesta. Občania ich preto väčšinou vnímali negatívne, nevedeli si predstaviť svoje mesto „s mrakodrapmi“ a architektúrou pripomínajúcou unifikované stavby z celého sveta: „Poviete si Bratislava a mrakodrapy? Ako to ide, preboha, dohromady?“ tak znela jedna z mnohých úvah o výškových stavbách. Stavebné aktivity však mali aj ďalší rozmer. Občania vnímali radikálne zmeny v priestoroch mesta a strácali pocit domova: „Som čoraz zhnusenejší a tuším sa odsťahujem a nechám to tu celé pristahovalcom. Pamätáte ako sme po roku 1989 hovorili, čo všetko zbúral boľševik? Teraz sa búra ako za komunistov... a stavajú sa sklenené monštrá.“ Výhrady boli nielen k samotnému schváleniu niektorých zámerov, ktoré podľa občanov neprimerane menili vzhľad lokality alebo mesta vôbec. Terčom kritiky bola aj spoluúčasť radnice alebo miestnej samosprávy pri ich schvaľovaní. „Developeri si

môžu dovoliť všetko, lebo si môžu kúpiť kohokoľvek,“ hovorilo sa medzi občanmi.

Okolo roku 2005 vrcholil obchod s realitami a dostatok financií podnietil medzi developermi podivnú „súťaž“, komu sa podarí postaviť najvyššiu stavbu v meste. Výsledkom do dnešných dní je päť domov vyšších ako 100 metrov a dvanásť vyšších ako 80 metrov. Medzi pripravovanými stavbami je však ďalších dvanásť budov, ktoré prevyšujú 100 metrov, z toho sedem na území Starého Mesta. Síce nie v historickom centre, ale v jeho blízkosti. Štyri majú mať dokonca viac ako 150 metrov a to už je minimálna výška mrakodrapu.

Naprojektovaných výškových stavieb boli desiatky. Občianski aktivisti však upozorňovali na architektonickú uniformitu skleneno-hliníkových novostavieb, ktoré neuväčšujú osobitosť miesta, identifikačné znaky objektov sú ľahko zameniteľné s inými mestami, nenesú nijaké lokálne znaky a narúšajú miestny urbanizmus. Strácajú sa lokálne charakteristiky mestských priestorov. V tejto súvislosti boli kritizované aj názvy nových dominantných objektov, ktoré nevychádzali zo zaužívaných pomenovaní lokality a kopírovali cudzie vzory (Lakeside, River Park, Vienna Gate, Omnipolis, Emporia Towers, Twin City, Megamax atď.). Ale vyskytli sa aj svetlé výnimky, ktoré prevzali staré označenia priestoru (Aupark, Apollo, Centrál, Klingerka, Slovany), alebo aspoň vychádzali z lokálnych názvov (Westend Square, Petržalka City, Lamačský port).

Bratislava - protipovodňová

Coca-Cola

Coca-Cola

Projekt je spolufinancovaný
prostredníctvom Kohézneho fondu

PRÍBEH NÁBREŽIA DUNAJA

Príkladom toho, ako je kolektívna pamäť spätá s konkrétnymi miestami, je nábrežie Dunaja na strane Starého Mesta. Aktivity developerov sa upriamili aj na toto územie v troch samostatných priestoroch i projektoch. Občania k nim vyjadrili rôzne stanoviská, prijímajúce i odmietajúce. Prečo sú postoje rozdielne?

Prvú občiansku aktivitu vyvolali stavebné zámery v bratislavskom Podhradí. Ide o priestor, ktorý bol z veľkej časti zbúraný na prelome 60. a 70. rokov. História tejto lokality je však úzko spojená so životom mesta. Malebnosť Rybného námestia a uličiek Vydrice a Zuckermanna, ako aj osudy židovskej štvrte a zbúranej synagógy sa zapísali do pamäti obyvateľov mesta. Spomienky sú intenzívne, živé nielen lokálnou tlačou, ale aj ochrannárskymi aktivitami. Lokálna pamäť viažuca sa k tomuto priestoru je kontradikciou projektov výstavby na tomto území. Nie sú to projekty nábrežia a nemajú revitalizačný charakter, ktorý by obohatil mesto podľa vyššie spomenutých koncepcií. Verejnosťou boli zamietnuté, o čom

svedčí aj diskusia, ktorú vyvolala občianska iniciatíva Obnovme Podhradie: „Je smutné, ba priam zarážajúce, že tak vzácne územie Bratislavy s najstaršou históriou by sa malo zastávať architektúrou, ktorá vôbec nekorešponduje s geniom locci, s jeho okolím, a ktorá by aspoň trochu zacelila tú barbarskú jazvu na tomto meste minimálne tak, ako to robia v iných európskych mestách. Je teda nutné, aby sme boli ostražití – a tým myslím nielen na úradníkov a predstaviteľov mesta, ale nás všetkých Bratislavčanov, ktorým obraz ich mesta nie je ľahostajný.“⁵¹

V inej situácii bola developerská spoločnosť pri výstavbe komplexu Eurovea v nevyužívanom priestore dunajského nábrežia. Boli tu voľné plochy prístavu s menšími a jednou veľkou budovou bývalého skladu. Tento „nemestský priestor“ nemal osobitné „genius loci“, ktoré by bolo potrebné rešpektovať, ale funkcionalistická stavba zanedbaného skladu mala svoju architektonickú hodnotu. Rekonštrukciou tejto budovy si investori získali verejnosť. Projekt Eurovea je akousi kombináciou americkej a európskej koncepcie revitalizácie mesta. Na opustenom nábreží Dunaja vznikol moderný komplex, ktorý využil aj pôvodný stavebný objekt, ale zohľadnil tiež kultúrne a spoločenské potreby mesta. K nim patrí aj umiestnenie pomníka M. R. Štefánika, ktorý je spätý s históriou mesta. Verejnosť novostavbu prijala, hoci má „skleníkovú architektúru“, ktorá býva označovaná za symbol globalizácie.

Tretí projekt revitalizácie nábrežia Dunaja je známy pod názvom River Park. Dominuje v ňom hotel Kempinski, má nábrežnú promenádu s obchodíkmi a pohostinskými zariadeniami. Stavebný pozemok predstavuje úzky pás pri Dunaji a je dôkladne využitý, výška budov dosahuje aj 12 poschodí. Napriek tomu, že masívny vzhľad objektu bol občanmi neoficiálne kritizovaný, vážnejšiu diskusiu nevyvolal. Až snaha začať s výstavbou druhej časti vyvolala v roku 2010 ostrejšie vyjadrenia aj porovnania, napr. River Park mal byť krásny, výstavný a promenádny. A toto je nič, len hnusné budovy, vysoké sklené, s malými okienkami, žiadna výstavná architektúra. Prísľub, že projekt revitalizuje nábrežie rieky a bude prínosom pre mesto, zostal podľa občanov nenaplnený.

Premeny priestorov a developeri sú pre obyvateľov mesta témou, ktorá vyvolávala početné verejné diskusie s kontroverznými postojmi. Výškové stavby, obchodné komplexy s obchodmi svetových značiek a za nimi developeri ako ich tvorcovia a stavitelia – to boli viditeľné znaky prieniku globalizácie do miest. Bratislava bola v tomto smere dobrým príkladom rozporuplných reakcií občanov. Nové objekty, ktoré porušovali dominantné znaky priestoru, posudzovali podľa miery osobného prežívania. Priestor vnímali ako lokálne ohraničený (je alebo nie je miestom ich života) a príliš sa o vzdialené lokality nezaujímal. Boli však aj občianski aktivisti

a aktívni občania, pre ktorých citlivým bodom bola lokálna história, ono neznáme „genius loci“, ktoré pre jedných znamenalo neprekonateľnú bariéru a pre iných nič neznamenajúcu starinu, ktorú treba zameniť novým duchom doby.

VENTÚRSKA
ULICA

Café Café
Drinks Tonight
* Strawberry Gin
Coca-Cola

DOMINANTY GLOBALIZÁCIE

Koncom 20. storočia sa rozbehla výstavba v meste neobvyklých presklených objektov – viacposchodových objemných kancelárskych budov, veľkých nákupno-zábavných centier a výškových stavieb, ktoré pripomínajú mrakodrapy. Výrazne zmenili obraz Bratislavy. Svojím vzhľadom sa neodlišujú od svojich vzorov vo svete. Občianski aktivisti verejne upozorňovali, že sa strácajú lokálne charakteristiky mestských priestorov. Prvé veľké nákupné centrá sú dielom bratislavských podnikateľov so zahraničným investičným pozadím – J&T Group postavila obchodno-spoločenské centrum Polus City Center, ktorý vznikol na Vajnorskej ulici na nezastavanej ploche bývalých Pasienkov v rokoch 1999 – 2001. A tiež HB Reavis Group Aupark Shopping Center. Toto obchodné centrum postavili na voľnom pozemku pri Sade Janka Kráľa v rokoch 2000 – 2001.

S krátkym odstupom prišla globálne pôsobiaca spoločnosť Inter IKEA Centre Group s ešte väčším projektom – nákupným komplexom Avion Shopping Park. Bolo to obdobie rýchleho hospodárskeho rastu

Bratislavy, spojeného s prílevom zahraničných investícií. Britská firma Ballymore Properties zahájila v roku 2010 prevádzku komplexu Eurovea. Jej vtedajší prezident Sean Mulryan zdôvodnil rozhodnutie stavať na Slovensku tunajšími dobrými makroekonomickými výsledkami a politickou podporou investícií do rozvoja: „Zavážila aj podobnosť vlád a ekonomík oboch štátov.“⁵² Developerská spoločnosť vsadila na kvalitný polyfunkčný projekt, čoho výsledkom nie je len obchodná, hotelová, rezidenčná a kancelárska časť, ale aj priestory na trávenie voľného času a rozsiahla verejná infraštruktúra na dunajskom nábreží. Kvalitu mal zabezpečiť medzinárodný tím: hlavný projekt stavby pripravili slovenskí architekti, americký architekt obchodné prevádzky, britská firma dizajn hotela, Francúzi krajinnú architektúru... Eurovea mala úspech, o čom svedčí, že som nezaznamenal žiadne negatívne ohlasy inak aktívnych urbánnych občianskych aktivistov či verejnosti. Developer k tomu dodáva, že išlo o mimoriadne nekomplikovaný projekt na voľnom pozemku a na výbornom mieste, bez prekážajúcej výstavby, bez vlastníkov a nájomcov, s ktorými by sa bolo potrebné vyrovnávať. Vstup nadnárodných spoločností sa naplno prejavil v stavbe výškových budov. Hoci Bratislava mala zopár takýchto stavieb už pred revolúciou, napr. Budova Slovenskej televízie v Mlynskej doline (108 m), Technopol (90 m) a Incheba (86 m) v Petržalke, ale ich umiestnenie nenarúšalo stavebnú výšku starších častí mesta. Prvé

stavby vzhľadom pripomínajúce mrakodrapy si postavili banky – centrála Všeobecnej úverovej banky z roku 1997 (88 m) a nová budova Národnej banky Slovenska z roku 2002 (111,6 m). Postupne sa začali realizovať projekty ďalších budov, ktoré i niekoľkonásobne prevyšovali ostatnú zástavbu – Millennium Tower I (80 m, 2001), Millennium Tower II (100 m, 2003), obytná budova Glória (100 m, 2005), Tower 115 (104 m, 2006), City Business Center (107 m, 2007). V plánoch bolo viacero projektov, ktoré sa blížili k výške mrakodrapu.⁵³ K realizovaným stavbám boli rozporné reakcie občanov, ale publikované návrhy ešte vyšších stavieb roztrúsených po meste vyvolali viaceré negatívne reakcie odborníkov i občanov.

Po prekonaní krízových rokov sa rozbehli práce na viacerých veľkých projektoch, ktoré výrazne menia panorámu Bratislavy. Na Landererovej ulici v blízkosti pomerne nízkej novej budovy SND stojí polyfunkčný komplex Panorama City (dvojica budov s výškou 108 m). V blízkosti je stometrová budova Tower 115. V realizácii sú dva projekty v tzv. zóne Chalupkova, kde podľa regulácie zástavby tohto územia vedením mesta je možné umiestniť až do 20 výškových stavieb od 90 do 130 metrov. Prvým je multifunkčný komplex na Čulenovej ulici s piatimi výškovými stavbami, dve najvyššie budú mať 115 m. Druhý projekt Twin City na rohu Karadžičovej a Mlynských Nív počíta s 93 metrov vysokou budovou. V susedstve už stojí dve približne rovnako vysoké veže VÚB a CBC. Bližšie

k Dunaju sa stavia komplex Eurovea II s výšou 150 metrov vysokou budovou, teda s prvým mrakodrapom v meste. Investori a architekti síce citlivo reagujú na vývin trhu a menia plánovanú výšku stavby, ale isté je, že v tejto časti mesta vyrastie v najbližšom čase nová mestská štvrť s koncentráciou výškových stavieb.

GUMON
OPRAVA DISKOV

GUMON
PŘÍMÝM PŘESUNEM

PŘÍMÝM PŘESUNEM
PŘÍMÝM PŘESUNEM
PŘÍMÝM PŘESUNEM

TRŽEHNISKA
KOTVA

ZÁNIK INDUSTRIÁLNYCH STAVIEB

Developerské spoločnosti predstavujú podnikateľské subjekty v oblasti stavebníctva a nehnuteľností, sú prepojené so silnými finančnými skupinami a pôsobia v globálnom trhovom priestore. Podstatou podnikania je kompletná realizácia stavebného zámeru od kúpy pozemku až po predaj či prenájom objektov. Vytýpovanie a kúpa pozemku, stavebné povolenie, realizácia výstavby a kolaudačný proces sú tými oblasťami podnikania, kde sa stretávajú s politickou garnitúrou, ovládajúcou miestne samosprávne inštitúcie (magistrát mesta a mestské zastupiteľstvo, miestny úrad a miestne zastupiteľstvo). Občania od začiatku pôsobenia developerov v meste vnímali tieto väzby s nevôľou, pretože v netransparentných procesoch rozhodovania tušili nečestné praktiky a korupciu. Týkalo sa to hlavne tých pozemkov, ktoré sú späté s históriou mesta. Z početných asanácií industriálnych stavieb v Bratislave uvediem jeden príklad. Vhodné a pomerne rozsiahle pozemky k novej výstavbe, nachádzajúce sa v blízkosti centra mesta, si developerské spoločnosti našli v priemyselnej zóne od dunajského prístavného areálu po Mlynské

nivy. Stáli tu väčšie fabriky Kablo a Gumon, výrobné haly Bratislavských automobilových závodov, elektrárenský závod, mestská tepláreň, menšie výrobné závody a dielne, ale aj opustená plocha bývalej rafinérie Apollo. Po vstupe Slovenska do trhového priestoru stratili tieto zastarané podniky konkurencieschopnosť a výroba bola zastavená. Nasledoval ich predaj a developerské spoločnosti predstavili verejnosti svoje zámery, ktoré predpokladali úplné zbúranie celej jednej industriálnej zóny mesta. Občianski aktivisti sa pokúšali o záchranu aspoň niektorých objektov, ktoré by pripomínali históriu priemyselnej modernizácie mesta z 19. storočia – objekt kotolne v Kablovke od známej bratislavskej architektonickej rodiny Feiglerovcov a budovu lisovne v Gumonke. Ich záchranu prostredníctvom vyhlásenia za kultúrnu pamiatku sa im nepodarilo realizovať, keďže boli zbúrané skôr, ako sa o tom rozhodlo (2008). V areáli Gumon vyrastie nový komplex Klingerka (podľa zachovanej Klingerovej kolónie) a na pozemkoch bývalej Kablovky je už takmer dokončený komplex Twin City. Z celej zóny sa napriek protestom občianskych aktivistov zachovali iba tri objekty – zrenovovaný prístavný sklad č. 7 v areáli Eurovea, tepláreň od architekta Dušana Jurkoviča a bývalá stavomontážna hala, v ktorej úspešne pôsobí Design factory ako kultúrne a kreatívne centrum. Pravidelne sa tam organizujú výstavy, semináre, workshopy prezentujúce súčasnú architektúru, dizajn a umenie, ale aj kultúrne a hudobné podujatia.

VEREJNÉ PRIESTORY A AKTIVITY OBČANOV

Verejné priestory mesta sú tie, ktoré sú na verejnom pozemku, nezastavané, otvorené a verejne dostupné všetkým. Občania považujú verejné priestory za „svoje“ a citlivo vnímajú zásahy do ich podoby a funkcií. Vnímajú ich význam pre kvalitu života v meste. Participatívny proces je dnes zaužívaným postupom pri projektovaní takýchto verejných priestorov. Napr. mestská časť Staré Mesto si v roku 2016 nechala vypracovať správu zo zapojenia verejnosti pri plánovaní skvalitnenia verejných priestorov v pridunajskej štvrti Južné predmestie, v ktorej sa uvádza, že realizované boli kvalitatívne prieskumy a verejné stretnutie s občanmi, ako aj dva odborné workshopy. Takáto prax sa však rodila ťažko.

OCHRANA MESTSKEJ ZELENÉ

Mesto Bratislava vlastnilo v Petržalke lesík v tesnej blízkosti Sadu Janka Kráľa. Bol neohradený, voľne prístupný a vnímaný ako súčasť Sadu. Samospráva mesta ho potichu najprv prenajala investorovi, ktorý sa v roku 2005 rozhodol pre výstavbu a požiadal o odkúpenie po-

zemku. Paradoxne územný plán umožňoval zastavanie územia, takže počítal s výrubom lesíka. Ochránari navrhli zachovať lesík ako chránenú časť mestskej zelene s podpornou petíciou s podpismi 14 000 občanov. Obvodný úrad životného prostredia ich žiadosť zamietol. Ochranské združenie Nádej pre Sad Janka Kráľa na jeseň v roku 2006 usporiadalo protestný happening. Vyše tisíc občanov sa pospájalo do živej reťaze a oboplo lesík ako znak občianskej ochrany tohto verejného priestoru. Získali podporu poslankyne mestského zastupiteľstva, ktorá dosiahla pozastavenie predaja s cieľom zrušiť nájom pozemku. Snahy občanov však nakoniec skončili neúspešne.

Ďalšiu petíciu vyvolali v roku 2008 zámery mesta s petržalským lesoparkom medzi dvomi jazerami Draždiak. Píše sa v nej: „My, dolupodpísaní občania, žiadame týmto, aby Magistrát hl. m. Bratislavy ako aj mestská časť Petržalka už nikdy nerozpredávali pozemky so zeleňou a neobjednávali vypracovanie žiadnych štúdií, zámerov, alebo návrhov projektov akokoľvek sa týkajúcich mestskej zelene bez riadneho prieskumu verejnej mienky, resp. požiadaviek obyvateľov dotknutej zóny a ich spolupráce, či minimálne súhlasu formou reprezentatívneho minireferenda.“⁵⁴ Mesto sa zámeru nevzdalo a v roku 2010 investorská firma Formát požiadala o povolenie vyrúbať vyše dvetisíc drevín pre tzv. revitalizáciu lesoparku. Hovorkyňa primátora to odôvodnila tým, že jedna tretí-

na z nich bráni výstavbe protihlukového valu, cyklotrasy, parkovacích miest a chodníka, zvyšok umožní vytvoriť „moderný lesopark“. S projektom nesúhlasili občania, a keďže novozvolená petržalská samospráva po odbornej analýze ich argumenty uznala (mala však aj ďalšie výhrydy), projekt bol zastavený.

Vyhľadávaným miestom Bratislavčanov je Železná studienka, ktorá sa nachádza na začiatku mestských lesov v Malých Karpatoch. Pretekala tade železitá minerálna voda, a tak tam v roku 1830 otvorili Ferdinandove kúpele, neskôr prebudované na menší hotel s reštauráciou. Bolo to miesto prechádzok, člnkovania, rybárčenia, ale aj rôznych spoločenských podujatí v prírodnom prostredí. Pre narastajúcu návštevnosť mesto pristúpilo k zriadeniu prvej trolejbusovej linky vo vtedajšom Prešporku (1908). Hoci v socialistickom období pôvodné objekty hotela a pavilónu postupne chátrali a boli zbúrané (1970), Železná studienka si obľúbenosť dodnes zachovala ako najlepšie prírodné prostredie na oddych a športovanie v blízkosti mesta. Atraktivnosť lokality zaujala developerskú firmu, ktorá prišla so zámerom renovovať kúpalisko a sanatórium s funkciou bývania, ako aj vystavať dvanásť nových rekreačných objektov. Upravený zámer predložila mestským orgánom v roku 2013. Za mestskú časť Nové Mesto, kam lokalita patrí, sa vyjadril hovorca: „Odmietli sme niekoľko návrhov, ktoré predpokladali vytvorenie najrôznejších apartmánových domov a iných funkcií,

s ktorými nesúhlasíme. Znamenali by neprimeraný zásah do územia.“ Samospráva požadovala renovovať areál do podoby z 1. polovice 20. storočia, čo vraj najnovší návrh investora spĺňa.⁵⁵ So zámerom predbežne súhlasil primátor mesta aj starosta mestskej časti.

Milovníci karpatských lesov založili občiansku iniciatívu Zachráňme Železnú studienku a vypísali petíciu proti jej zastavaniu. Nedôverovali investorovi a samospráve, že pôjde len o renováciu objektov a kultiváciu prostredia. Na verejnej prezentácii sa od developera dozvedeli, že straty z prevádzky kúpaliska mieni nahradiť prevádzkou sanatória a medicínskeho centra. Argumentovali územným plánom, ktorý tam výstavbu neumožňuje, neexistujúcou infraštruktúrou, platnými dopravnými obmedzeniami a pod. V stanovisku petičného výboru uviedli: „Naším cieľom je zachovať oddychovú zónu pre všetkých ľudí, bez prístupu áut a výstavby. Požadujeme zachovať Cestu mládeže pre rodiny s deťmi, bežcov, cyklistov a turistov, a nie pre stavebné mechanizmy, autá a fekálne vozidlá.“ Aj vďaka ich iniciatíve sa podarilo projekt zastaviť.

Prípád parku na Belopotockého ulici je dobrou ukážkou komplikovaného vývinu vzťahov medzi samosprávnymi orgánmi, developermi a občanmi. Týka sa zvyšku bývalých Esterházyho záhrad v susedstve budovy Slovenského rozhlasu. Aktivita občanov z blízkeho okolia sa začali v roku 1996 a skončili v roku 2014, takže za „svoj

park“ bojovali osemnásť rokov. Občiansku iniciatívu za zachovanie životného prostredia v Starom Meste založili po zistení, že park už nie je podľa ich vyjadrenia „štátny“, ale súkromný. Od začiatku bolo zrejmé, že vlastníci plánuje pozemok zastavať, čomu chceli zabrániť a zachovať park ako verejný priestor s mestskou zeleňou. A tak preverovali oprávnenosť prevodu vlastníctva, zmeny v územnom pláne mesta, zákonného postupu pri stavebnom povolení, oprávnenosti výrubu stromov a drobnej zelene, prípravných stavebných prác atď. Zistili viacero pochybení v konaní zainteresovaných mestských inštitúcií, medzi iným aj to, že pri stavebnom rozhodovaní bola občianska verejnosť z konania účelovo vylúčená. Súdnou cestou sa im podarilo zastaviť štyri veľké projekty vlastníkov a v roku 2011 dosiahli na Najvyššom súde potvrdenie rozsudku Krajského súdu (2010) o zrušení územného rozhodnutia o umiestnení stavby v parku. K svojmu úspechu napísali: „Naše Občianske združenie po 15-tich rokoch boja za záchranu parku konečne dosiahlo to, že súd potvrdil, že aj argumenty občanov môžu mať právny základ a je potrebné pri rozhodovaní štátnych a samosprávnych orgánov na ne prihliadať. Bolo by to v záujme ako týchto orgánov, tak aj občanov, teda verejného záujmu, čo sa už potvrdilo aj vo viacerých iných kauzách.“⁵⁶

Kým sa sporili so stavebnými úradmi a samosprávou, park bol takmer úplne zničený. Bola v ňom vybag-

rovaná stavebná jama, zo 120 stromov zostalo len 30 a z kríkov ani jeden. Aktivisti z občianskeho združenia sa po úspešnom súdení zamerali na myšlienku revitalizácie parku. Na svojej web-stránke napísali: „Súčasný právny stav, ktorý dosiahli občania svojou aktivitou, dáva priestor mestu, aby urobilo konečne kroky na jeho záchranu. Občania sa predsa snažia 16 rokov zachrániť zeleň, bývalý mestský park, patriaci všetkým a nie vlastnú záhradu. Doteraz pri tom využili a vyčerpali všetky dostupné možnosti vrátane petícií, protestov, lobingu, súdnych podaní. Nové stromy sa dajú zasadiť vždy, lebo v našej štvrti už nie je žiadne zelené miesto pre voľný pohyb ľudí a hlavne detí.“⁵⁷ Dohodli sa s investorom a spoločne požiadali primátora mesta o vyriešenie sporu formou zámeny a pridelenia vhodného pozemku investorovi, čo sa po troch rokoch nakoniec podarilo dohodnúť. Pred hlasovaním mestských poslancov občianski aktivisti zhodnotili svoje úsilie: „Za tých 18 rokov naše občianske združenie uskutočnilo 4 petície (cca 7 tisíc podpisov), okolo 200 podaní, odvolaní, a vyše 10 podnetov na súdy, ktoré sme podali na záchranu mestského parku, a ktoré boli všetky potvrdené aj Najvyšším súdom a Ústavným súdom. Prežili sme masívne výrubové konania s veľkou účasťou občanov, ktorí sa poctivo zapájali do všetkých konaní. Preto s napätím očakávajú rozhodnutie poslancov, ktorí môžu svojim

rozhodnutím zároveň napraviť chybu spôsobenú minulými predstaviteľmi samosprávy.⁵⁸ Park sa nakoniec dostal do správy Starého Mesta, bol obnovený a sprístupnený verejnosti (2016).

Podrobnejší popis prípadu z Belopotockého ulice som uviedol z dôvodu, že názorne ilustruje dravosť nových podnikateľov pri získavaní majetku a developerských spoločností pri získavaní stavebných pozemkov v meste v období postsocialistickej transformácie spoločnosti. Najprv sa za nejasných okolností z mestského parku stal súkromný majetok (1991), ktorý bol následne viackrát predaný. O prepojení vlastníkov na stavebné úrady a samosprávu napovedá, že už v procese schvaľovania nového územného plánu mesta (2006) bol pozemok vedený ako park a zeleň zmenený na stavebný pozemok, ako aj netransparentné rozhodovanie a neochota svoje rozhodnutia prehodnotiť. Ale dlhodobý spor tiež ukazuje, ako sa v priebehu rokov postupne vyvíjal postoj mestských samosprávnych orgánov k aktivitám občanov smerom k transparentnosti a participácii občanov pri rozhodovaní. Po zhodnotení časových súvislostí medzi doteraz opísanými tromi mestskými lokalitami je zrejmé, že sa tak stalo po komunálnych voľbách v roku 2010, keď politických nominantov a stranícky prepojených poslancov v mestských zastupiteľstvách vystriedali viacerí nezávislí kandidáti, odborníci na urbánnu problematiku a občianski aktivisti.

OCHRANA VEREJNÝCH PRIESTOROV

Pri prieskume názorov občanov na stav námestí v mestskej časti Staré Mesto v roku 2012 až tretina občanov vyjadrila nespokojnosť s Kamenným námestím,⁵⁹ Šafárikovým námestím pri Univerzite Komenského (19 %) a Námestím SNP (18 %). Účast' súkromného sektora na revitalizácii by podľa prieskumu neprekážala 78 %. Prieskum si objednala britská spoločnosť Lordship, ktorá vlastnila už zatvorený hotel Kyjev v priamom susedstve obchodného domu Tesco (vlastník časti námestia).⁶⁰ V tom istom roku sa na magistráte začalo uvažovať o predaji Kamenného námestia, čím by všetky voľné priestory okolo komplexu Tesco-Kyjev prešli do súkromného vlastníctva. Záujem prejavil ten istý developer Lordship, ktorý si objednal pre neho pozitívny prieskum a spolu s Tescom plánovali námestie „naplniť zodpovedajúcimi funkciami“ (projekt ešte nebol známy). Zastupiteľstvo malo schváliť predaj s osobitným zreteľom, teda bez vyhlásenia verejnej obchodnej súťaže. Pritom bolo známe, že už v roku 2006 developer predstavil zámer zbúrať hotel Kyjev i obchodný dom a vybudovať tam nové nákupné centrum, dvojicu hotelov a polyfunkčnú budovu s bytmi a kancelárskou časťou.

Postoj magistrátu vzbudil nedôveru občianskych aktivistov, ktorí poukazovali na nejasný zámer súkromnej spoločnosti, na predpokladanú svojvoľnosť vlastníka pozemku v projektovaní bez rešpektovania názorov vedenia

mesta a verejnosti, ako aj na možnosť zastavania a straty verejného priestoru. Združenie „Bratislava otvorene“ argumentovalo, že mestské zastupiteľstvo sa občanov nepýtalo, či sa má námestie predať alebo nie a žiadalo verejnú diskusiu. Vznikla občianska iniciatíva „Námestie pre ľudí“, ktorá sa kriticky vyjadrila k zámeru mestskej samosprávy: „Predá všetky zanedbané verejné priestory len preto, že nie je schopné vytvoriť stratégiu ich budovania a údržby?“⁶¹ Na Kamennom námestí pripravili podujatie Námestie pre ľudí s rôznymi aktivitami a zisťovali názory a predstavy občanov o jeho budúcnosti. V Kultúrnom centre Dunaj zorganizovali verejnú diskusiu s hlavnou architektkou mesta a prizvanými odborníkmi na verejné priestory o možnej perspektíve námestia a „názoroch z ulice“ a svoje stanovisko, podopreté názormi odborníkov a občanov, predniesli na zasadnutí mestského zastupiteľstva. Podarilo sa im zastaviť proces predaja.

V ďalšom období občianska iniciatíva „Námestie pre ľudí“ zorganizovala v tomto priestore viacero kultúrnych podujatí, osadila na námestí chýbajúce lavičky a takýmito akciami nepriamo demonštrovala, že ide o verejný priestor patriaci občanom, o ktorý sa má mesto starať. Do kultivácie prostredia sa zapojila aj „Aliancia Stará tržnica“, ktorá v spolupráci s Inštitútom pre dobre spravovanú spoločnosť, Architektmi 2021 a s Laboratóriom architektúry krajiny získala grant na vytvorenie participatívneho projektu o podobe Námestia SNP a Kamenného námes-

tia. Oslovili obyvateľov i „návštevníkov“ priestoru námestí, majiteľov pozemkov, prevádzkovateľov podnikov a architektov, vypracovali analýzu prieskumu a navrhli možnosti zmien. Spracovaný dokument síce neobsahuje konkrétny projekt rekonštrukcie, ale je obsiahlym súborom poznatkov o vzájomne prepojenom priestore oboch námestí. Odovzdali ho na magistrát ako zdroj inšpirácie pre potencionálnych projektantov. Mesto však doposiaľ verejnú súťaž nevypísalo.

REVITALIZÁCIA VEREJNÝCH PRIESTOROV

Nasledujúci príklad presahuje do súčasnosti a ukazuje zmenu prístupu orgánov mesta pri obnove verejného priestoru. V roku 2012 mestská časť Staré Mesto oznámilo, že chce Šafárikovo námestie revitalizovať v zmysle „autá pod zem, život a zeleň nad zem“. Znamenalo to výstavbu podzemných garáží v spolupráci so súkromným investorom, ktorý by objekt prevádzkoval. Občanov malo uspokojiť, že na nich bude park, oddychová zóna, detské ihrisko či nešpecifikovaný „nový kultúrny priestor“. Z reakcií občanov na zverejnené oznámenie vyberám: „Niektorí Bratislavčania nemajú vymyté mozgy a niektoré témy považujú za dôležitejšie, ako parkovanie. Ozaj, aký paradox, že podľa mesta by mali z námestia zmiznúť autobusy, ale autá a nad nimi výfukové komíny v parku sú v poriadku.“⁶² Samospráva realizovala anketu medzi občanmi, v ktorej sa väčšina vyslovila proti projektu.

Vtedajšia starostka sa vyjadrila, že výsledky ankety boli zmanipulované občianskymi aktivistami, ktorí v rozdávaných letákoch hovorili o záchrane Šafárikovho námestia. Prebehla aj diskusia s občanmi dotknutého okolia, ktorí zámer taktiež zamietli. O záujme obyvateľov o im blízky verejný priestor vypovedá publikovaná správa, že rokovacia sieň bola zaplnená „do posledného miesta“, že prišli „mladí i starší, mamičky s deťmi i starí ľudia“. Projekt sa nakoniec nerealizoval.

Nový starosta Starého Mesta pristúpil k riešeniu Šafárikovho námestia od začiatku transparentným a participatívnym spôsobom. V roku 2015 pripravil verejnú diskusiu laickej a odbornej verejnosti so zástupcami samosprávy, ktorú považoval za prvý predpoklad pre verejnú súťaž. Objednaná odborná agentúra uskutočnila anketu medzi občanmi, rozhovory s odborníkmi, tzv. plánovacie stretnutie s občanmi priamo na námestí a spracovala obsiahlu analýzu. Vysúťažený projekt je v štádiu prípravy realizácie. Zaujímavý je postoj hlavnej architektky mesta Ingrid Konrad k projektu: „V tomto veľmi vzácnom vnútornom meste si miesto neuzurpujú jednotlivé kaviarne; vzniká sedenie, kde sa môže ktokoľvek posadiť, aj keď si nič neobjedná. To je určitý fenomén demokracie, slobody, uvedomenia si, že verejný priestor je pre všetkých spoločný“. Uvádza sa to v záverečnej správe o zapojení verejnosti do plánovania Šafárikovho námestia, v ktorej autorky ocenili aktívny prístup občanov:

„Z akýchkoľvek dôvodov to urobili, posolstvo je jasné: ľuďom záleží na verejných priestoroch a chcú sa podieľať na rozhodovaní o tom, ako budú vyzeráť, ako sa budú utvárať a čo sa na nich bude diať.“⁶³

Podobný projekt sa plánuje v bratislavskej časti Ružinov. Pred Paneurópskou vysokou školou sa nachádza pomerne veľká nezastavaná plocha využívaná najmä psičkármi, predbežne určená na developerské aktivity. S iniciatívou prišli občianske združenia „Zelená Bratislava“ v spolupráci s „Kreatívnou bránou“. Opýtali sa hlavne miestnych obyvateľov, či sa na voľnom pozemku majú stavať budovy alebo zelený park. Odpoveď zrejme vedeli vopred a súhlasné stanovisko vyslovilo aj miestne zastupiteľstvo. Vznikol moderne poňatý projekt Jedlý park Ružinov s výsadbou vyše 90 druhov drevín, z ktorých časť budú tvoriť rôzne ovocné stromy (gaštan, hrušky, jablone, orechy, dule, mandle a i.) prístupné návštevníkom. V prezentácii projektu sa píše, že na časti priestoru, s plnou integráciou pôvodných stromov, bude vysadený jedlý les. Do priestoru bude organicky zapracovaná sústava zjemňujúcich vodných prvkov prepojená pestrá paleta rastlinných systémov, tvorených jedlými a liečivými bylinami a lúčnymi kvetinami, ktorých úlohou bude zvýšiť lokálnu biodiverzitu i estetický pôvab mesta.

PRÍBEH MESTA POKRAČUJE A NEKONČÍ

Prípad výstavby novej štvrte v bratislavskom Podhradí ukázal konflikt medzi záujmami podnikateľských a spriaznených politických kruhov a občianskou komunitou, ktorá sa nadchla ideou obnovy a ochrany historických hodnôt mesta. Aj viaceré ďalšie obdobné prípady (napr. búranie bývalých industriálnych objektov pre plánovanú výstavbu) vyvolali ochranársku reakciu občianskych aktivistov. V konfrontácii s novými vlastníkami objektov a pozemkov poukazovali na neobmedzenú moc developerských skupín, zlyhanie alebo nečinnosť kompetentných inštitúcií, netransparentnosť v konaní samosprávných orgánov, podriadenosť politických strán finančným skupinám a nezáujem vedenia mesta rešpektovať mienku občanov. Tieto názory sa stali súčasťou kritiky nekoordinovaného stavebného vývoja mesta, ktorého rýchly rast umožnili spoločenské zmeny po páde komunistického režimu v roku 1989. Intervencie za zachovanie historickej identity mestských priestorov aktivizovali časť verejnosti a stali sa jedným z motívov narastajúcej občianskej angažovanosti v postsocialistickom období.

POZNÁMKY

¹ Krčméry, 1931: 66-67.

² Krčméry, 1931: 67.

³ Krčméry, 1931: 68.

⁴ Krčméry, 1931: 70

⁵ Kulhánek, 1934: 48.

⁶ Výhlas Vojenského veliteľstva mesta Prešpurku z 10.1.1918 a 12.1.1918.
In: Bratislava, 1977: 197 a 202.

⁷ Bratislava, 1977: 254.

⁸ Pressburger Zeitung, č. 294, 26.10.1918, s. 2. In: Bratislava, 1977: 84.

⁹ Bratislava, 1977: 86-115.

¹⁰ Hanák, 2005: 48.

¹¹ Krčméry, 1931: 71.

¹² Štefánek, 1937: 460.

¹³ Rychlík, 1989: 404.

¹⁴ Jirásek, 1947: 101.

¹⁵ Tento číselný rozdiel spočíva v tom, že celkový počet 93,7-tisíc Čechov v roku 1938 bol úradmi odvodený od miesta narodenia, ale počet 77,5-tisíc bol evidovaných podľa prihlásenia sa k českej národnosti (Bystrický, 2000: 30). Najväčší počet Čechov bol zaznamenaný pri sčítaní v roku 1930: 25 177 obyvateľov (t. j. 21,54 %), ale v decembri 1938, teda ešte pred ich štátom organizovaným odsunom zo Slovenska, už len 16,77 % (t. j. 20 764 obyvateľov).

¹⁶ Šisler, 1989: 232, 236.

¹⁷ Kovačevičová, 1987: 273.

¹⁸ Lipták, 1998.

- ¹⁹ Kovačevićová, 1987: 279.
- ²⁰ Salner, rkp. publikácie: O meste a ľuďoch. Kapitoly o Bratislave v rokoch 1939-1989.
- ²¹ Alexy, 1970: 25-42.
- ²² Faust, 1933: 39.
- ²³ Ortway, 2003: 93.
- ²⁴ Bútora, 2011: 159.
- ²⁵ Salner, 1991: 125.
- ²⁶ Rybák, 1977: 154.
- ²⁷ Nižňanský, 2011: 91.
- ²⁸ Baláž, 2010: 117.
- ²⁹ Chňoupek, 2001: 7.
- ³⁰ Filan, 2008: 31.
- ³¹ Novosti Bratislavy I, 12.9.1952, s. 35.
- ³² Rihák, 1966: 30.
- ³³ Bútora, 2011: 171.
- ³⁴ Novosti Bratislavy II, 1953, č. 32, s. 2.
- ³⁵ Bútora, 2011: 164.
- ³⁶ Večerník II, 1957, č. 114, s. 2.
- ³⁷ Novosti Bratislavy II., 4.12.1953, č. 50, s. 2.
- ³⁸ Večerník I., 17.12.1956, č. 68, s. 2.
- ³⁹ Novosti Bratislavy II., 4.12.1953, č. 50, s. 2.
- ⁴⁰ Fiľo – Pöss – Šilbersky, 2006: 4.
- ⁴¹ Moore, 2004: 214.
- ⁴² Lewellen, 2002: 54.
- ⁴³ Lewellen, 2002: 53.
- ⁴⁴ Faltán, 2009: 335, 334.
- ⁴⁵ V roku 1967 bolo na asanáciu určených 112 domov, synagóga, konzervatórium, verejná knižnica, pivovar a ďalšie objekty.
- ⁴⁶ TASR 5.1.2008. In: Aké bude bratislavské podhradie? Online: www.dobrodruh.sk.
- ⁴⁷ Ako si predstavujete budúcnosť bratislavského Podhradia? Online: www.tema.pravda.sk.
- ⁴⁸ Zdroj: <http://bratislava.sme.sk/c/3590744/vydricka-nemoze-byt-historicka-tvrdi-slachta.html>
- ⁴⁹ Zdroj: <http://bratislava.sme.sk/diskusie/1957848/3/Vydricka-Hrad-nez-akryje-tvrdi-investor.html>.
- ⁵⁰ Zdroj: <http://www.old.bapodhradie.sk/index.php?action=4>.
- ⁵¹ Zdroj: <http://www.old.bapodhradie.sk/index.php?action=4>.
- ⁵² Leontievová, T. Od Temže k Dunaju a späť. Zdroj: www.asb.sk.
- ⁵³ Za mrakodrap sa považuje stavba s výškou nad 150 metrov, podľa iných stačí 100 metrov. Eurovea plánovala cca 150 m budovu, Twin City 138 m, Lipový Park 131 m, Slovany 130 m, najvyššia stavba s názvom Klingerka (157 m) sa v tom čase mala postaviť na Mlynských Nivách.
- ⁵⁴ Zdroj: www.petrzalka.otvorene.sk.
- ⁵⁵ Železnej studničke hrozí výstavba, obavy majú aj bežci. TASR, 21.3.2014.
- ⁵⁶ Najvyšší súd zrušil územné rozhodnutie..., 14.1.2010. Zdroj: www.park.estranky.sk.
- ⁵⁷ Park Belopotockého by sa dal ešte zachrániť, 27.4.2012. Zdroj: www.park.estranky.sk.
- ⁵⁸ Stav kauzy parku Belopotockého a jeho nádej na záchranu. 9.3.2014. Zdroj: www.park.estranky.sk.
- ⁵⁹ Šafárikovo námestie v centre mesta je situované pred MY Tesco pri „Manderláku“.
- ⁶⁰ Išlo o stavebný komplex OD Prior a Hotel Kyjev z roku 1960.
- ⁶¹ Začal sa súboj o Kamenné námestie. Aktivisti vidia nebezpečný precedens. Zdroj: <https://aktualne.centrum.sk>.
- ⁶² Zdroj: www.bratislava.sme.sk/diskusie.
- ⁶³ Paulíniová – Čupková, 2015: 5.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- Alexy, J. 1970. *Tam ožila sláva*. Bratislava: Západoslvenské vydavateľstvo Slavin, 147 str.
- Arpáš, R. 2011. *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo SAV, 200 str.
- Baláž, A. 2010. *Transporty nádeje*. Bratislava: Marenčin PT, 229 str.
- Bútora, I. 2011. Kto zbúral Podhradie? Povojnový osud bratislavského Podhradia. In E. Nižňanský a kol. *Stratené mesto*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, s. 153-218.
- Faltan, L. 2009. Bratislava – problémy súčasného rozvoja (reflexia socio-priestorových súvislostí). In *Sociológia*, 4. s. 329-353.
- Faust, O. 1933. *Zo starých zápisníc mesta Bratislavy*. Bratislava: Universum, 96 str.
- Ferenčuhová, S. 2011. *Meno, mesto, vec*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 275 str.
- Filan, B. 2008. *Bratislavské krutosti*. Bratislava: Slovart, 248 str.
- Filó, R. – Pöss, O. – Šilberský, A. 2006. *Premený Zuckermäandl. Wandel am Zuckermäandl. A Zuckermäandl Váltózárai*. Bratislava – Pressburg – Pozsony, 74 str.
- Hanák, J. 2005. *Slováci v Prešporke 1825 – 1918*. Bratislava: PT Marenčin, 152 str.
- Chňoupek, B. 2001. *Prvé dni slovenského štátu v Bratislave*. Gheto tercia A. Slovo. Jirásek, J. 1947. *Slovensko na rozcestí 1918-1938*. Brno: Tiskové a nakladatelské podniky Zář, 183 str.
- Kovačevičová, S. 1987. Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. storočí a v 1. polovici 20. storočia. In *Slovenský národopis*, s. 267-280.
- Krčméry, Š. 1931. Slovenská rozpomienka na Bratislavu. In Medvecký, K.: *Slovenský prevrat*. IV. zv. Bratislava: vyd. Komenský, 365 str.
- Kulhánek, F. 1934. *Česi a Slováci cestou slávy a utrpenia*. Banská Bystrica: Náš domov, 217 str.
- Leontievová, T. 2011. *Od Temže k Dunaju a späť*. Zdroj: www.asb.sk.
- Lewellen, T. C. 2002. *The Anthropology of Globalization. Cultural Anthropology Enters the 21st Century*. Westport – London: Bergin&Garvey, 2002, p. 54.
- Lipták, L. 1998. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kaligram, 371 str.
- Moore, Niamh M. 2004. Globalising Dublin: Indicators of an Urban Society in Transition. In *Dela*, n° 21, p. 214.
- Nižňanský, E. 2011. *Stratené mesto*. Bratislava: Marenčin PT, 320 str.
- Ortvay, T. 2003. *Ulice a námestia Bratislavy. Podhradie*. Bratislava: Marenčin PT, 137 str.
- Paulíniová Z. – Čupková, Z. 2015. *Hovorme o Šafku*. Bratislava: PDCE, str. 65.
- Rihák, K. 1966. Stavebný rozvoj Bratislavy a jeho perspektívy v rokoch 1965 – 1970. In *Bratislava*, zv. II. Bratislava: Mestské múzeum v Bratislave, s. 23-60.
- Rybák, J. 1977. *Čarovný prútik*. Bratislava: Pravda, 462 str.
- Rychlík, J. 1989. K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku. In *Historický časopis*, 37, 3.
- Rychlík, J. 2001. *Česi a Slováci ve 20. stoločí. Česko-slovenské vzťahy 1945-1992*. Praha: Vyšehrad, 371 str.
- Salner, P. a kol. 1991. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda, 200 str.
- Salner, P. rkp. publikácie: *O meste a ľuďoch. Kapitoly o Bratislave v rokoch 1939-1989*.
- Šisler, S. 1989. Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938-1945. In *Český lid*, 76, č. 4.
- Štefánek, A. 1937. Šrobár a jeho doba. In *Bratislava*, XI.

OBSAH

Úvodom	8
Príbehy z mesta pred pádom monarchie	17
Príbeh o začlenení mesta do Česko-Slovenského štátu.....	23
Príbeh o premenovaní mesta	32
Boj o Pozsony/Pressburg	38
Príbeh o zániku multikultúrneho mesta	43
Príbeh dominanty mesta	54
Príbeh zbúraného Podhradia	60
Príbehy mesta z komunistickej éry	71
Príbehy mesta po prijatí trhovej ekonomiky	90
Príbeh centra mesta	96
Príbeh o obnovovaní historickej podoby mesta	102
Občianska iniciatíva „Obnovme Podhradie“	106
Príbeh o vizuálnej premene mesta	114
Príbeh nábrežia Dunaja	118
Dominanty globalizácie	124
Zánik industriálnych stavieb	130
Verejné priestory a aktivity občanov	134
Príbeh mesta pokračuje a nekončí	149
Poznámky.....	153
Použitá literatúra	156

Všetky práva vyhradené.

Ani jednu časť tejto publikácie nemožno publikovať, reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích alebo iných médií bez vedomia a súhlasu vydavateľa.

Daniel Luther

PRÍBEHY MESTA

Bratislava 20. storočia

Obálka Marenčin Media

Grafická úprava a sadzba Marta Blehová

Jazyková úprava Ingrid Kostovská

Vydal Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Bratislava
a vydavateľstvo Marenčin PT, spol. s r. o.

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marencin@marencin.sk, www.marencin.sk

ako svoju 1026. publikáciu v roku 2023.

Prvé slovenské vydanie.

Tlač KASICO, a. s., Bratislava

ISBN 978-80-569-1195-2

DOI: <https://doi.org/10.31577/2023.9788056911952>